

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

AZ OROSZORSZÁGI SZOCIALISTA FORRADALMAT KÖVETŐ OSZTRÁK—MAGYAR HADIFOGOLY-POLITIKÁRA VONATKOZÓ DOKUMENTUMOK

(1917—1918)

JÓZSA ANTAL—VAJDA ALAJOS

Az első világháború utolsó előtti évében határozott fordulat állt be az Osztrák—Magyar Monarchia külpolitikájában. A kormányon levő politikusok egyre szélesebb köre támogatta a megegyezéssel béke érdekében tett tapogatózásokat.

A puhatolódzásokkal egyidőben kerültek előtérbe a várható leszerelés problémái is, amelyek már 1916 végétől mindinkább foglalkoztatták a hadvezetőségeket és a kormányokat. Ezekhez kapcsolódott a hadifoglyok jelentős népgazdasági szerepének tanulmányozása, munkaerejük későbbi pótlásának kérdése.

Az oroszországi szocialista forradalom után alig telt el egy hónap, amikor 1917. december 6-án Breszt-Litovszkban aláírták a 10 napos fegyvernagyvást, majd 15-én a fegyverszüneti szerződést. Ezt követően már 1917 végén Petrográdon tárgyalások kezdődtek a központi hatalmak és Szovjet-Oroszország képviselői között a hadifoglyok helyzetének megjavításáról, a beteg hadifoglyok és a polgári internáltak mielőbbi kölcsönös kicseréléséről.

Az általános hadkötelezettség alapján kiegészített haderők állományának alakulását jelentősen befolyásolta a hátszág létfontosságú gazdasági ágainak munkaerő-ellátása. Az ipari termelés folyamatos biztosításának érdekében jelentős számban történtek felmentések a katonai szolgálat alól. A felmentések arányát többek között hadifoglyok alkalmazásával lehetett csökkenteni. A foglyok hazatérésének megkezdése után viszont gondoskodni kellett munkaerejük pótlásáról, ami viszont közvetlenül kihatott a hadsereg személyi állományának alakulására.

A foglyokkérdés sem Németországban, sem Ausztria—Magyarországon nem jelentkezett sablonosan. Az eltérés a Breszt-Litovszkban aláírt különbéke életbe lépése után a kicserélésre kerülő hadifoglyotömegek pótlásának különböző megoldási lehetőségeiben rejlett.

A német kormány és hadvezetőség abból kiindulva, hogy lényegesen több orosz hadifogoly volt a birtokában, mint amennyi birodalmi német hadifoglyot őriztek Oroszországban, kevésbé volt érdekelt az Oroszországgal folytatandó hadifogoly-cserében, mint az Osztrák—Magyar Monarchia. A német szárazföldi csapatok vezérkari főnöke 1917. december 21-én Arz gyalogsági tábornokhoz intézett táviratában leszögezte: „Az Oroszországgal folytatandó béketárgyalások alkalmából a hadifogolycsere különös fontosságú. Németország 1 200 000 orosz hadifogollyal rendelkezik, akik közül 650 000 dolgozik a mező- és erdőgazdaságban, 230 000 az iparban, 205 000 a megszállt területek üzemeiben. A maradék: tiszték, munkaképtelenek stb.

Egy egyszerű kölcsönös csere folytán Németország megközelítően 1 100 000 embert kitevő munkaerőt veszítene. Ez a jelenleg fennálló munkaerőhiány mellett egyszerűen lehetetlen, az egész gazdasági élet összeomlásához vezetne.”¹ A német hadvezetés mindössze 100 000 munkaképes, vagy katonai szolgálatra is alkalmas német hadifogoly hazatérésére számított Oroszországból.²

Ezzel szemben az Osztrák—Magyar Monarchia a hátszág munkaerő-igényét és részben a haderő pótlását is az Oroszországból hazatérőkkel kívánta megoldani.

Komoly érdeklentétek jelentkeztek szovjet-orosz és osztrák—magyar viszonylatban is. A szocialista forradalom elvei ütköztek össze az eddigi gyakorlattal, a nemzetközi hadijoggal, a burzsoá államok hadifogoly-politikájával. Érvényre jutottak olyan tényezők is, amelyek csak részben, vagy egyáltalán nem álltak kapcsolatban a hatalom jellegével.

Ausztria—Magyarország még folytatta a háborút, Szovjet-Oroszország befejezte azt, s haderejét gyors ütemben szerelte le. A tömegesen hazaáramló katonák valósággal kiszorították az iparban és mezőgazdaságban dolgozó hadifoglyokat. A szocialista forradalom megszüntette a hadifoglyok kényszermunkáját, a hatalmat kezükbe ragadó szovjetek — amennyiben bolsevik vezetés alatt állottak — széles politikai szabadságjogokat biztosítottak a szocialista hadifogoly-szervezkedés számára, elősegítették a hadifoglyok mielőbbi hazatérését. Remélték, hogy a hazatérő oroszországi tapasztalatokkal rendelkező hadifoglyok a forradalmi eszmék németországi és ausztria—magyarországi terjesztőivé válnak.

Ezzel szemben a Monarchia kormánya és katonai vezetése nem akart azonnal — a tavaszi mezőgazdasági munkák befejezéséig — lemondani az orosz hadifoglyok olcsó munkaerejéről. A németektől eltérően, akik a háború végéig görcsösen ragaszkodtak az orosz hadifoglyok munkaerejéhez, Ausztria—Magyarország 1918 júliusától a

¹ Haus- Hof- und Staatsarchiv (továbbiakban HHSta.) Wien, Ministerium d. Aussen. Pol. Arch. Liasse Krieg 70/7. Karton rot 1056. Fol. 724.

² Oroszországban a Nemzetközi Vöröskereszt kimutatása szerint 2082 birodalmi német tisztje és 165 000 legénységi hadifogoly volt, ezzel szemben a Monarchia hadseregének 54 146 tisztje, valamint 2 050 000 legénységi állományú katonája esett orosz fogságba, vagyis a németeknek több mint tízszerese. (Elsa Brändström: Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien 1914—1918. Berlin, 1922., 8. o.)

szállítási lehetőségektől függően nem gördített akadályt az orosz foglyok tömeges kicserélése elé.

A központi hatalmak a breszt-litovszki béke ratifikálása után olyan állam fogságába esett katonáit engedték szabadon, ahol szocialista forradalom zajlott le, s olyan saját hadifogolytömeg fogadására kellett felkészülniük, amely tanúja volt, vagy esetleg részese is az oroszországi osztályharcnak.³

A várható intézkedések érdekében az osztrák—magyar hadvezetés felmérte a hátszágban dolgozó és a táborokban élő foglyok nemzeti megoszlását. Az olaszok, szerbek, franciák kivételével, akik ellen még folyt a háború, a foglyok döntő többsége (oroszok, ukránok, beloruszok, muzulmánok, románok stb.) kicserélés előtt állott. A csere lebonyolítása, a munkaerő-kiesés pótlása a hadifogolyügyben összehívott tárcaközi értekezletek témájává vált.

1918. január 1-én a Monarchiában 1 309 394 hadifoglyot tartottak nyilván. Ebből 908 000 főt tettek ki az orosz hadsereg fogságba esett katonái és tisztjei. Ehhez járult még 40 000 orosz katona, akik a szovjet—román konfliktus miatt Ausztria—Magyarországon kerestek menedéket, vállalva az átmeneti internálás terhét.⁴ A jogilag hadifoglyoknak tekintett, de bizonyos feltételek mellett hazabocsátott lengyel és ukrán foglyok egy része feltehetően hiányzik ebből a létszámból.⁵

A hadrakelt sereg hadtápszerveinél 362 517 foglyot foglalkoztattak, ebből 247 477 volt az orosz hadsereg egykori katonája, a hátszágban munkahelyeken és táborokban 946 877 főt tartottak nyilván. Ebből 660 000 fő oroszországi illetőségűnek számított. Az utóbbiak nemzeti megoszlásáról, valamint gazdasági felhasználásáról készültek kimutatók. Figyelembe véve a foglyok mozgatását, az egyik munkahelyről a másikra való átszállítását, a harcoló csapatoknál és a hátszágban dolgozók folyamatban levő cseréjét, a végösszegekben jelentős eltérések mutatkoznak. Számunkra a legérdekesebb ezúttal a különböző gazdasági ágakban dolgozó foglyok nemzeti megoszlása (1. sz. táblázat), amely 684 300 hadifogolyról készült. Ebből hiányzik az állandó táborokban elhelyezettek létszáma, akik közül 46 678 dolgozott a táborok intézményeiben és a hozzájuk kapcsolt üzemekben. A kezelés alatt

³ Az utóbbiak hazatéréséről és a velük szemben folytatott politikáról már jelent meg tanulmány és forráspublikáció:

Józsa Antal: A breszt-litovszki béketárgyalások és a hadifogolycsere. (1917. december 22—1918. október 31.); *Hadtörténelmi Közlemények* (továbbiakban HK.) 1965. 2. sz. 256—282. o.; A magyar hadifoglyok hazatérése Szovjet-Oroszországból. Közli: *Józsa Antal—Gazsi József*: HK. 1961. 2. sz. 792—854. o.

⁴ *Hadtörténelmi Levéltár* (továbbiakban HL.) HM 1918 Mg. b. tétel 155. alapsz. — Eln. Mg. b. oszt. 5665. sz.

⁵ Egy 1918. szeptember 22-én készült kimutatás, amely a hadifoglyok tartásdíjának kölcsönös elszámolása céljából készült, olyan adatokat tartalmaz, amely szerint a jelzett időben még 108 284 lengyel és 184 580 ukrán hadifogoly tartózkodott az osztrák—magyar táborokban, ugyanakkor az 1918. január 1-i kimutatás szerint a hátszági táborokban és munkahelyeken 18 577 ukránt és 23 286 lengyelt tartottak nyilván. A hadrakelt sereg hadtápszerveinél foglalkoztatottak nemzetiségi megoszlása csak részben ismert, feltehetően a különbség egy részét itt kell keresnünk. (Kriegsarchiv. Wien. (továbbiakban KAW) K. 10. Kgf. Abt. 10—20/1—3925; AOK. Op. Abt. 1917—1918. F. 666. 17. fol.; HL. Ft. 427. doboz. 151—456.) — 1918 szeptemberében a kimutatás olyan célzattal készült, hogy minél magasabb fogolylétszámot mutassanak ki a Monarchiában, ezzel is mérsékeljék azt az összeget, amit Ausztria—Magyarországnak a fogolylétszámok eltérése miatt, Szovjet-Oroszországnak kellett volna fizetnie.

**Kimutatás az 1918. január 1-én Ausztria—Magyarország területén
hátországi munkán levő hadifoglyok nemzetiségi megoszlásáról**

Nemzetiség	A mező- gazdaságban	Az iparban	A militarizált üzemekben	Az állami üzemekben	Az erdő- gazdaságban	Összesen
Orosz	291 425	57 300	88 916	33 715	8 957	480 313
Olasz	20 302	24 496	23 027	6 356	2 022	76 203
Mohamedán	100	1 599	374	25	3	2 101
Szerb	56 964	14 622	6 867	1 498	829	80 780
Ukrán	9 781	1 003	1 541	427	175	12 927
Lengyel	14 074	2 732	2 472	147	151	19 576
Román	11 298	—	—	1 096	—	12 394
Francia	—	2	4	—	—	6
Összesen:	403 944	101 754	123 201	43 264	12 137	684 300

**Kimutatás az 1918. január 1-én Ausztria—Magyarország területén
a hátországi táborokban tartózkodó hadifoglyok
nemzeti megoszlásáról**

Nemzetiség	Ausztriában	Magyarországon	Összesen
Orosz	49 627	28 580	78 207
Olasz	94 009	6 904	100 913
Mohamedán	369	—	369
Szerb	13 383	8 352	21 735
Ukrán	5 650	—	5 650
Lengyel	2 311	1 399	3 710
Román	1 270	6 940	8 210
Francia	259	—	259
Angol	92	—	92
Összesen:	166 970	52 175	219 145

Jelzet: Kriegsarchiv. Wien, AOK. Op. Abt. 1917—1918. F. 666. 16. fol.

álló betegek és rokkantak 55 382 főt tettek ki.⁶ (2. sz. táblázat.) Az arányok az ukránok és a lengyelek kivételével reálisoknak tűnnek. A foglyok elhelyezése az 1915—1916-os állapotokhoz képest alig változott.⁷ 727 738 hadifogoly közül viszonylag a legtöbben a magyar

⁶ A pótlásügyi főnök kimutatása szerint a táborokban 219 145 fő volt 1918. január 1-én. Ebből 105 000 főt tettek ki az oroszországi illetőségű foglyok. A tábori intézményekben és az ezekhez tartozó üzemekben 47 678 fogoly dolgozott, 56 779 volt beteg és rokkant, 83 841 munkaképes foglyból 50 200-at átadtak, 21 834 főt tettek ki az olasz fogoly szakmunkások és 11 810 fogoly állt mint munkaerő-tartalék a rendelkezésre. (HL. HM. Eln. Mg. b. oszt. 5665. sz.; 1918. Mg. b. tétel. 135. alapsz.)

⁷ Lásd az osztrák—magyar hadifogoly politikáról a múlt évben megjelent forrásközleményt: *Józsa Antal—Vajda Alajos*: Dokumentumok az Osztrák—Magyar Monarchia első világháborús hadifogoly politikájának kialakulásáról (1914—1916). — HK. 1971. 4. sz. 713—761. o.

**A hátországban különböző munkahelyeken
dolgozó hadifoglyok területi megoszlása 1918. január 1-én**

Az alkalmazási ág	Ausztriában	Magyarországon	Bosznia—Hercegovinában	A Monarchián kívül
A mezőgazdaságban	146 240	291 597	551	—
Az iparban	47 671	54 156	3096	41
A militarizált üzemekben	63 145	61 963	559	1999
Az állami üzemekben	15 773	27 505	—	628
Az erdőgazdaságban	2 029	6 934	3651	200
Összesen:	274 858	442 155	7857	2868

Jelzet: Kriegsarchiv. Wien, AOK. Op. Abt. 1917—1918. F. 666. 16. fol.

mezőgazdaságban és iparban dolgoztak (3. sz. táblázat), viszont az állandó táborokban az osztrák tartományok területén tartózkodott több fogoly.

A hadrakelt sereg hadtápszerveinél a foglyok megoszlása az alábbi volt: az észak-keleti arcvonalon 194 288 fő (ebből 138 898 oroszországi illetőségű), a dél-nyugati (olasz) arcvonalon 127 292 fő (ebből 92 067 oroszországi illetőségű), s a dél-keleti (balkáni) arcvonalon 40 927 fő (ebből 16 778 oroszországi illetőségű).

A háború utolsó előtti évében az arcvonalak hadtápszerveinél alkalmazott hadifoglyok száma a hátország rovására növekedett. A Hadsereg-főparancsnokság felismerte ezt a folyamatot, megállapította, hogy a harcoló seregekhez irányított teljes értékű munkaerőt jelentő foglyok helyett számszerűen is kevesebb embert küldtek vissza a hátországnak. (Lásd az 1. sz. dokumentumot.)

A breszt-litovszki fegyverszünetig az élőerő-igénybevétel, a harcban álló csapatok pótlása, a hátország életfontosságú termelési ágainak munkaerő-ellátása a tartalékok kimerülése következtében nagy feszültséget jelentett. A keleti arcvonal leépítésének megkezdése enyhülést eredményezett.

1918. január 1-én a hadköteles korú férfilekosság több mint 70 százaléka teljesített katonai szolgálatot, összesen 4 410 000 tartozott a

haderő állományába, ebből 2 850 000 teljesített szolgálatot az arcvonalakon, 1 560 000 pedig a póttesteknél, a hátországi parancsnokságokon és intézményeknél.⁸ A mintegy 1 256 000 felmentetten, valamint a rokkantakon kívül a hátorszában még 2 700 000 tizennyolc és ötven év közötti férfi volt, akik katonai szolgálatra alkalmatlanok voltak. Az 1900-ban született sorkötelesek száma 471 000 főt tett ki. Az utóbbiak soraiból mintegy 140 000, illetve 100 000 frontszolgálatos katonát állított ki a pótlásügyi főnök. Ehhez járul még mintegy 500 000 póttesteihez bevonuló lábadozó. Az említett forrásokból a harcoló csapatok emberszükségletének mindössze a felét tudták fedezni.

Az igények másik részét a pótlásügyi főnök részint a felmentettek számának csökkentése, részint az Oroszországból hazatérő hadifoglyok soraiból kívánta fedezni. A felmentettek felülvizsgálása és behívása mindössze 122 000 embert jelentett a hadseregnek 1918 első felében, a pótlás nagyobbik részét a hazaérkező hadifoglyok jelentették. 1918 áprilisának végéig 380 000, június végéig 517 000 ember érkezett haza Oroszországból.⁹

Bevonultatásuk és a harcoló csapatokhoz történő irányításuk az előző politikai szűrés után nem jelentett azonban jelentős erőnövekedést, mivel ezzel párhuzamosan haza kellett engedni az oroszországi illetőségű foglyokat. Távozásuk elsősorban a Monarchia munkaerő-tartalékának csökkenését jelentette.

Az osztrák—magyar hadvezetés, addig míg nem pótolhatta a kieső hadifogly munkaerőt, igyekezett visszatartani a munkahelyeken az oroszországi illetőségű foglyokat. Az így kieső munkaerő pótlását viszont összekötötte a haderő személyi állományának fiatalításával, az 1867, 1868, 1869-es évjárat hosszú szabadságolásával.¹⁰

A hadsereg élelmezési nehézségei, a hadianyag-utánpótlás akadozása, a ruha- és lábbeli ellátásban mutatkozó krízis, az emberanyag-utánpótlás jelentőségét 1918 tavaszától háttérbe szorította, mivel a harcos állománynak hadianyaggal való ellátása is leküzdhetetlen nehézségeket okozott.

A breszt-litovszki fegyverszünet megkötése után előtérben a hadifoglyok helyzetének megjavítása állott, a csere kérdése a békekötésig háttérbe szorult.

A Hadsereg-főparancsnokságot képviselő Pokorny Hermann alezredes 1917. december 19-én jelentette, hogy az aznap Breszt-Litovszkban tartott értekezleten, amelyen a német és osztrák—magyaron kívül a szovjet-orosz, valamint az ukrán delegáció tagjai is részt vettek, a hadifoglykérdést tárgyalták.

Altwater¹¹ tengernagy, a szovjet-orosz delegáció tagja az alábbi javaslatot terjesztette elő:

⁸ Österreich—Ungarns letzter Krieg. Redigiert durch Edmund Glaise von Horstenau und Rudolf Kiszling. Bd. VII. Das Kriegsjahr 1918. Wien 1938. S. 41.

⁹ Uo. 42—43. o.

¹⁰ A 49—51 évesek szabadságolása 1918 márciusában mintegy 300 000 embert jelentett a hátország számára. (I. sz. 45. o.)

¹¹ Altwater, Vaszilij Mihajlovics (1883—1919) ellentengernagy, 1917-ben az Eszaki Front haditengerészeti főnökségének parancsnoka, az októberi forradalom után a szovjethatalom szolgálatába lép, részt vesz a breszt-litovszki béketárgyalásokon. A szovjet haditengerészet egyik szervezője, 1919 októberétől a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának tagja.

„1. A hadi- és polgári foglyok és internáltak bizottságokat választhatnak, melyek tartják a kapcsolatot a többi hadifogollyal, rendezik ez utóbbiak gazdasági helyzetét, valamint belső rendjét.

2. A kényszermunkát eltörlik. Ezzel összefüggésben:

a) Mindazok, akik jelenleg dolgoznak, ugyanolyan bért kapnak, mint a helyi munkások (amit kétoldalúan állapítanak meg).

b) Azok a személyek, akik nem kívánnak üzemekben dolgozni, mezőgazdasági munkára is beoszthatók.

c) A vállalkozó és a fogolymunkások viszonyát egy külön bizottság szabályozza, melynek a foglyok képviselője is feltétlenül tagja.

d) A hadifoglyokat képviselőjük jelenlétében munkába indulásuk előtt orvosi vizsgálatnak kell alávetni.

e) A rokkantak és a munka alatt beteggé váltak orvosi bizonyítványt kapnak.

f) Azoknak a foglyoknak, akik orvosi bizonyítvánnyal rendelkeznek, joguk van kártérítési keresetre a vállalkozóval szemben, ennek a nagyságát kétoldalúan kell megállapítani.”¹²

A német delegáció erősen támadta a javaslatot. Az előterjesztésben szereplő kérdéseket a hadifogoly ügyben Petrográdon összeülő vegyes bizottságnak, valamint a megkötendő békeszerződésnek kellett szabályoznia. A kártérítések kérdését csak a békeszerződés pénzügyi rendelkezéseinek tárgyalása alkalmával volt hajlandó a német és osztrák—magyar fél megvitatni.

A tárgyalások alkalmával világosan kitűnt, hogy a szovjethatalom képviselői lényeges jobbulást kívántak a központi hatalmaknál elérni az orosz hadifoglyokkal való bánásmódban; csökkenteni próbálták munkaerejük kizsákmányolásának mértékét, lehetővé szerették volna tenni részükre a katonai jellegű üzemekben végzett munka retorziómentes megtagadását.

A központi hatalmak képviselői a kapott direktíváknak megfelelően elutasították azt a törekvést, hogy az oroszországi szocialista forradalom szellemét, ha korlátozott mértékben is, érvényre juttassák az orosz hadifoglyok jogi státusának megítélésében, valamint a velük való bánásmódban. Ezt az igyekezetet figyelhetjük meg az 1917. december 29-én Pétervárra érkezett német és osztrák—magyar küldöttség tárgyalásai esetében is.

A Péterváron tárgyaló bizottság felhatalmazása korlátozott volt, nem terjedt ki a szembenálló felek közötti politikai kérdések megvitatására. Feladata a beteg, rokkant hadifoglyok kicserélésével, valamint az egészséges hadifoglyok helyzetének megjavításával kapcsolatos konkrét megállapodások kidolgozása volt.¹³ Ausztria—Magyarországot a Külügyminisztérium részéről Josef Hempel főkonzul, Heinrich Wildner konzul és Ludwig Kleinwächter képviselte, a Hadügyminisztérium megbízásából a minisztérium 10. osztályának vezetője, Karl Stutz ezredes, Heinrich Raabl minisztériumi főintendáns, a Hadse-

¹² HHSta. Wien. Min. d. Äussern. Pol. Arch. Liasse Krieg 70/7. Karton rot 1056. 720. fol.

¹³ HHSta. Wien. Min. d. Äussern. Pol. Arch. Liasse Krieg 70/10. Karton rot 1057. 85—86. fol.

reg-főparancsnokság részéről Anton Reinhardt százados utazott Petrográdra.

Stutz ezredes hazatérése után részletesen beszámolt a tárgyalások menetéről.

A tanácskozásokat megnyitó ülésre 1917. december 31-én került sor az egykori orosz Külügyminisztérium épületében. Az érdemi megbeszéléseket 1918. január 1-én kezdték meg. Már a megnyitón felmerült az orosz polgári foglyok elnyomott helyzetének a kérdése. Az érdemi megbeszéléseknél bekapcsolódott a tárgyalásokba Mensikovszkij doktor, a hadifogolyügyek népbiztosi teendőit ellátó katonaorvos, egy tengerész és két polgári megbízott. Az utóbbiak az ügyeket illetően tájékozatlanok voltak, azért bevonták a munkába a polgári foglyok ügyeivel foglalkozó egykori tábornokot, valamint a tábornok segéd-tisztjét, Moszkaljov ezredest, továbbá a Fővezérkarban a hadifogolyügygel foglalkozó ezredest. Az utóbbi kivételével, aki polgári öltözetben jelent meg, valamennyien rendfokozati jelzés nélkül egyenruhát viseltek.

A január 1-i ülésen két albizottságot alakítottak: az egyik a polgáriak és a hadifoglyok ügyeivel, a másik a kulturális kapcsolatok újra-felvételével foglalkozott.

Tekintettel arra, hogy a békekötés még nem történt meg, s az egészséges hadifoglyok cseréje nem indulhatott meg, a szovjet-orosz fél a tárgyaláson a fő figyelmet az orosz hadifoglyok németországi és ausztria—magyarországi helyzetének a megjavítására fordította, a kulturális kapcsolatok helyreállításának témakörén belül is arra törekedett, hogy a szocialista forradalom hazai eseményeiről a szovjet-hatalom kiadványai útján és ne a központi hatalmak ellenőrzése alatt álló sajtó révén értesüljenek a hadifoglyok.

A központi hatalmak képviselői igyekeztek kikerülni az ilyen irányú megegyezés lehetőségét, s a hangsúlyt az arcvonalon keresztül történő fogolycsere technikai kérdéseire helyezték.

A január 2-i ülésen kiderült, hogy a polgári és a beteg hadifoglyok kicserélése csak a német és orosz csapatok érintkezési pontjain, Rigán, Dvinszken és Baranovicsin át lehetséges, az Ukrán Rada és a szovjet-orosz kormány közötti ellentétek miatt az osztrák—magyarok részéről javasolt átadóponatok nem jöhetnek számításba.

A szovjet delegáció az említett ülésen a távolabbi csere technikai kérdései helyett a hadifoglyok helyzete megjavításának konkrét tervét vetette fel újból, amelyet már Breszt-Litovszkban Altvater tenger-nagy részben ismertetett, ezúttal azonban a kérdések konkrétanban vetődtek fel.

1. A hadifoglyok részére a szovjet delegáció ismét azonos munkaidőt és azonos bért követelt, ugyanakkor az Oroszországban törvénnyé vált 8 órás munkaidő bevezetését kívánta Ausztria—Magyarországon és Németországban a fogoly munkaerő alkalmazása esetében.

2. Minden kényszermunka megszüntetése mellett szállt síkra.

3. A foglyok részére a legszélesebb önrendelkezési jogot követelte,

különösen a politikai gyűlések szervezésének és az azokon való részvételnek a jogát.¹⁴

A szovjet követelés indokolt és időszerű volt. A szocialista forradalom győzelmére való spontán reagálásokat a foglyok között az osztrák—magyar hadvezetés kezdetben elnézte, majd hamarosan megtiltotta. Az 1917. november 20-án kiadott utasításban a tiltást az orosz foglyok terjesztette eszmék várható belpolitikai hatásával indokolta a Hadügyminisztérium. (Lásd az 1. sz. dokumentumot.) Az orosz foglyok forradalmasító hatása kétségtelenül nagyobb veszélyt jelentett a Monarchia fennálló társadalmi rendjére, mint a hadifoglyok belső forradalmi szervezkedése.

A szovjet javaslatokra adott német és osztrák—magyar válasz alapvétele az volt, hogy a hadifoglyokat minden érintett állam saját katonai szolgálatot teljesítő állampolgáraival szemben alkalmazott jogszabályok szerint kezeli. Ez azt jelentette, hogy a hadifoglyoktól is olyan munkateljesítményt vártak, mint az Osztrák—Magyar Monarchia állampolgárától, sztrájk esetén is a dualista állam jogszabályai szerint jártak el velük szemben.¹⁵

A végrehajtás folyamán határozottan kitűnt Szovjet-Oroszország és Ausztria—Magyarország társadalmi rendje közötti alapvető különbség. Oroszországban a hadifoglyok széles politikai és gazdasági jogokhoz jutottak, a háborút folytató Monarchiában viszont a kicserélésig, a kényszermunka és a kizsákmányolás rendszere érvényesült.

A hadifogoly-kérdésben hajlékonyabb osztrák—magyar fél nemegyszer ütközött a tárgyalások előkészítése alkalmával a hadifogly munkaerő minél tovább történő visszatartására törekvő német delegáció tevékenységét szabályozó instrukciókba, ugyanakkor a központi hatalmak képviselői a burzsoá-földesúri rend érdekeinek védelmére illetően alapvető kérdésekben egységesen cselekedtek. A napokig folyó vitában egyik fél sem jutott egyetértésre a hadifoglyok jogainak, munkakörülményeinek a megítélésében. A központi hatalmak a fogoly tiszteknek a nemzetközi megállapodásokban lefektetett jogait, kiváltságait igyekeztek védelmezni, a szovjet kormány képviselői pedig a dolgozó hadifogly-tömegek osztályérdekeit kívánták a kötendő egyezményben előnyösen rögzíteni.

Stutz ezredes, a Hadügyminisztérium 10. hadifogly osztályának vezetője időközben megbetegedett, majd az elhúzó vita befejezését meg sem várva, 1918. január 17-én hazautazott.

A német és osztrák—magyar érdekkellentétek a polgári és a beteg, valamint rokkant foglyok cseréjét illetően abban is megnyilvánultak, hogy Szovjet-Oroszország először a polgári foglyok cseréjét illetően Ausztria—Magyarország képviselőivel jutott megállapodásra 1918. január 31-én. Hasonló megállapodás a németekkel csak később, február 9-én született.¹⁶

¹⁴ HL. Az első világháború iratai. 4360. cs. (3385) 1 boríték 4. irat, 40—41. fol.; Kriegsarchiv. Wien. KM 10. Kgf. Abt. Nr. 10—20/1—222.

¹⁵ HL. Az első világháború iratai. 4360. cs. 1. boríték 4. irat, 43. fol.

¹⁶ Документы внешней политики СССР (továbbiakban Документы . . .) Том 1. Под ред. Громыко А. А. и др. Москва, 1957. стр. 637—639., 640—647.

Az egyrészt Szovjet-Oroszország, másrészt Németország, Ausztria—Magyarország, Bulgária és Törökország között a beteg és sebesült hadifoglyok cseréjéről szóló megállapodás aláírására 1918. február 7-én került sor. Az egyezmény az 1917. december 15-én Breszt-Litovszkban kötött fegyverszüneti szerződéshez kapcsolódott, annak a kiegészítését szolgálta.

Végeredményben az egyezményben a központi hatalmak elvi álláspontja érvényesült. A nemzetközi hadijog értelmében a foglyokra a fogságban tartó hatalom katonai jogszabályai voltak érvényesek, ennek értelmében az egyezmény szövegébe — ha erre mód volt — a hadifoglyok helyzetének, munkaviszonyának rendezése és megjavítása (a kényszermunka eltörlése, 8 órás munkanap, a helyi munkásokkal azonos bér stb.) nem került bele.

A polgári személyek kicseréléséről szóló egyezmény korra való tekintet nélkül valamennyi női internáltra, a 16 évnél fiatalabb és 45 évnél idősebb férfira, valamint a katonai szolgálatra alkalmatlan 16—45 éves férfiakra vonatkozott.¹⁷ A beteg és sebesült hadifoglyok cseréjére vonatkozó megállapodás kiterjedt mindazokra a személyekre, akik teljesen, vagy legalább 6 hónapig alkalmatlanok voltak a katonai szolgálatra. Konkrétan felsorolta az egyezmény azokat a sérüléseket és betegségeket, amelyek fennforgása esetén az illető foglyot katonai szolgálatra alkalmatlanná lehetett nyilvánítani.¹⁸ Ausztria—Magyarország és Oroszország viszonylatában lehetővé tették, hogy az 55 évesnél idősebb és 6 hónapnál tovább fogságban levő katonai személy is hazatérhet a sebesült és beteg foglyok cseréjének a keretén belül. Így került haza február 16-án még a német csapatok februári támadása előtt Kusmanek gyalogsági tábornok, Przemysl egykori parancsnoka, és annak adjutánsa.¹⁹

A csereszállítmányok útvonalaira és az átadóállomások kijelölésére már az egyezményben konkrét utalást találhatunk. Az eddigi csereútvonal, amely Svédországon keresztül vezetett, kiegészült a Rigán, Dvinszken és Baranovicsin áthaladó vasútvonalakkal, amelyek német ellenőrzés alatt állottak. Ausztria—Magyarország számára előnyösebb lett volna a Kovelén, Brodin és Podvolocszkon, valamint a Dunán és a Fekete-tengeren keresztül folytatott csere. Az Ukrán Rada és a szovjet-országi kormány közötti ellentétek, valamint a változékony ukránjai hatalmi viszonyok azonban nem tették lehetővé, hogy az utóbbi útvonalakon meginduljon a forgalom, az egyezmény viszont az említett vonalak felhasználását kedvező fordulat esetén kilátásba helyezte.

A csereszállítmányok megindítását az egyezmény 1918. február 10-ben jelölte meg. Ténylegesen a csere nagyobb arányú kibontakozására jóval a breszt-litovszki békeszerződés aláírása után került sor.

A beteg és sebesült foglyok, valamint a polgári internáltak cseréje

¹⁷ Uo. 637. o.

¹⁸ Uo. 639—640. o.

¹⁹ HHSta. Wien. Min. d. Äussern. Pol. Arch. Liasse Krieg 10/10. Karton rot 1057. 150. fol. — Kusmanek mint altábornagy esett fogságba, előléptetése a fogsága idején történt.

nem érintette a hátország munkaerő-tartalékait s közvetve sem befolyásolta a hadsereg ütőképességét, az egészséges hadifoglyok cseréje viszont, amely csak a békekötés után kezdődhetett meg, a Monarchia pótlásügye számára bizonyos előnyökkel kecsegtetett. Az utóbbi kilátásairól, az Oroszországgal kötendő különbéke utáni élőerő elosztásáról, s a célszerűnek látszó átcsoportosításokról tanácskozott Bécsben 1917. december 29-én az a tárcaközi értekezlet, amelyet a pótlásügyi főnök kezdeményezésére hívtak össze. (Lásd a 2. sz. dokumentumot.)

A tanácskozáson olyan főtisztek is megjelentek, mint Tombor Jenő alezredes, aki 1919-ben a Hadügyi Népbiztosságon töltött be felelős beosztást, Stromfeld mellett részt vett a magyar Vörös Hadsereg északi hadjáratának megszervezésében. A felszabadulás után kisgazdapárti képviselő volt, 1945 és 1946 között honvédelmi miniszter. A pótlásügyi főnök megbízásából a vita alapjául szolgáló beszámolót Gömbös Gyula vezérkari százados, az ellenforradalmi rendszer későbbi miniszterelnöke terjesztette elő.

Az értekezlet résztvevőinek a Monarchia katonai összeomlása után élesen elváltak politikai útjaik, de a hadifoglyok kicserélése kérdésében nem tért el alapvetően álláspontjuk, bár Tombor realiztikus megjegyzései sejtetik későbbi pályafutásának egyéniségében rejlő lehetőségeit.

Mint már említettük, a hadvezetés a hadsereg ütőképességének megőrzésére, az állomány felfrissítésére törekedett, s az idősebb, az 1867—1872-es születésű évjáratok hosszú szabadságolásával kívánta a hadifogly munkaerőtől megfosztandó hadigazdaság igényeit kielégíteni.

Az Oroszországból hazatérő foglyok évjárataikat tekintve a fiatalabb korosztályokból kerültek ki, s amennyiben egészségi állapotuk megengedte, a politikai és egészségügyi ellenőrzés, valamint az előírt szabadság letöltése után, pótlást jelentettek a hadrakelt seregek számára. A tárcaközi értekezlet anyagához mellékeltek az állomány-átcsoportosítás kétfázisos vázlatát.²⁰ (4. sz. táblázat.) A csere első fázisában a hadrakelt seregtől pótlás nélkül vonják el a 270 000 hadifogly munkaerőt. A csere szempontjából ekkorra tervezték a táborokban levő munkára nem kötelezett tisztek és legénységek, valamint beteg és rokkant foglyok mintegy 85 000 főt kitevő tömegének hazaszállítását is. A Keletről hazatérő foglyok esetében a cserére felajánlott és Oroszországba hazabocsátandók létszámának a kétszeresével (kb. 700 000 emberrel) számoltak.

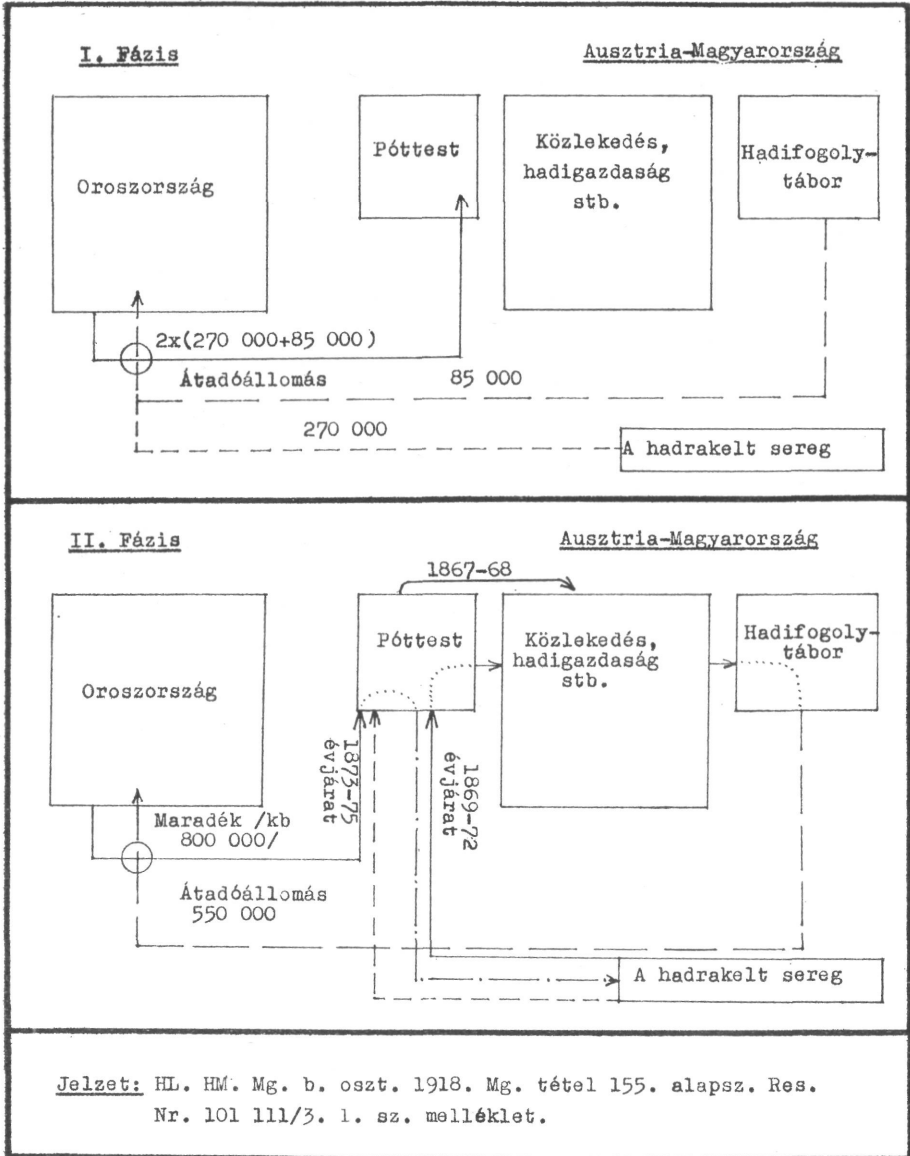
A harcoló seregek állományfiatalítására a pótlásügyi főnök elképzelése szerint csak a csere második fázisában kerülhetett sor, amikor is a hadifogly-táborokba való összpontosítás után megkezdik a hátszágban különböző munkán levő foglyok 550 000 főt kitevő tömegének a hazaszállítását Oroszországba. Ezúttal Oroszországból mintegy 800 000 volt hadifogly hazatérésével számoltak.²¹ Ekkorra tervezték az első fázisban hazatértek szabadságának a leteltét és azok bevonulá-

²⁰ A jegyzőkönyvhöz mellékeltek a csere technikai lebonyolításának elvi vázlatát is.

²¹ HL. HM. Mg. a. és Mg. b. osztály. 1918. Mg. tétel. 155. cín. sz.

A PÓTLÁSÜGYI FŐNÖKSÉG TERVE A

SZOVJET-OROSZ ÉS AZ OSZTRÁK-MAGYAR HADIFOGOLYCSERE LEHONYOLÍTÁSÁRA

sát póttesteikhez, majd ott a menetzászlóaljakra történő besorolásukat.

A fogolycsere lebonyolítására legkevesebb 6 hónapot szántak, de a zökkenőket is figyelembe véve 12—14 hónap lebonyolítási időt is elképzelhetőnek tartottak. (2. sz. dokumentum.)

A pótlásügyi főnök a terv elkészítése alkalmával nem számolt több lehetőséggel, amelyek hátrányosan befolyásolhatták elképzelésének megvalósítását. Nem vette figyelembe például a Szovjet-Oroszországgal való fegyveres harc kiújulásának lehetőségét, az oroszországi polgárháború kiéleződésének valószínűségét, a hazatérő foglyok forradalmasodásának méreteit.

A soknemzetiségű cári haderő fogságba esett katonáinak további sorsát számottevően befolyásolta a Romanovok egykori birodalmának alkotó részeire bomlása. A népek önrendelkezési jogát, amely a szocialista forradalom vívmánya volt, a nemzetiségek burzsoáziája a forradalmi Oroszországtól való elszakadásra használta fel. Uralmának fenntartásához külföldi segítséget is igénybe vett saját dolgozó tömegeivel szemben.

A burzsoá-nacionalista ukrán kormány, miután csapatait az ukrán szovjet erők Kelet- és Közép-Ukrajnából teljesen kiszorították, sietett mielőbb békét kötni a központi hatalmakkal, hogy igénybe vehesse katonai segítségüket saját uralmának visszaállítására. A békeszerződés aláírására 1918. február 9-én került sor. Másnap szakadt meg a béketárgyalás Szovjet-Oroszországgal s utazott haza Trockij külügyi népbiztos, aki a kapott utasítás ellenére nem fogadta el a német ultimátumot. 18-án indult meg a német csapatok támadása, s néhány nap múlva Ukrajna területén az osztrák—magyar csapatok is csatlakoztak a németekhez.

A hadműveletek alatt a fogolycsere szünetelt, hiába kötötték meg az ukránok a békét, az osztrák—magyar fogságban levő ukránai illetőségűek mégsem juthattak sokkal hamarabb hazájukba. Szkoropadskij altábornagy német segédlettel 1918. április 29-én végrehajtott államcsínye után mindössze két gyaloghadosztállyal rendelkezett, amelyek nem voltak mentesek a forradalom befolyásától. Ez váltotta ki a Hadsereg-főparancsnokságnak azt a lépését, hogy Freistadtban összpontosított ukrán foglyok körében támogatta a toborzást olyan önkéntes alakulatok felállítására érdekében, amelyeket az ukrán burzsoá-nacionalista kormánynak kívántak átadni. Az önkéntesek gondosan megvizsgálták, hogy nem állnak-e bolsevik befolyás alatt, majd Vlagyimir-Volinszkijbe irányították, ahol először egy dandárt, majd az 1. ukrán hadosztályt állították fel. Parancsnoka az osztrák—magyar hírszerzés egyik tisztje, Peter Kvaternik lett.²² Az alakulatot 1918. szeptember 1-én adták át az ukrán hatóságoknak, vagyis azután, amikor osztrák—magyar részről megkezdődött a megszállt ukrán területek tervszerű katonai kiűritése.

²² Ronge, Max: Kriegs- und Industriespionage. Zwölf Jahre Kundschaftsdienst. Wien, 1930., 335. o.

A Hadsereg-főparancsnokság az ellentmondásosnak tekintett ukrán viszonyokra való tekintettel nem szorgalmazta erélyesebben az egészséges ukrán hadifoglyok cseréjét, amelyet a február 9-én aláírt békeszerződés helyezett kilátásba.²³ A gyakorlati végrehajtás külön egyezményt igényelt, amely a hazabocsátást jelentősen elodázta.

Az osztrák—magyar hatóságok hadifogoly-politikáját lényegesen befolyásolta Breszt-Litovszkban 1918. március 3-án aláírt békeszerződés, amelyet a központi hatalmak fegyveres ereje kényszerített Szovjet-Oroszországra, a hadifogoly-kérdésben is a győztes jogait igyekezett érvényre juttatni, s ez a fogolycsere végrehajtásában is megmutatkozott. A békeszerződés VIII. cikkelye kimondta, hogy a szerződő felek a hadifoglyokat hazaengedik. A XII. cikkely leszögezte, hogy a polgári és hadifoglyok cseréjét külön pótegyezmény szabályozza.²⁴ Szovjet-Oroszország képviselői Németország, Ausztria—Magyarország, Bulgária és Törökország képviselőivel külön-külön pótegyezményt írtak alá ugyancsak március 3-án, amelyben a hadifogolycsere mellett a gazdasági, az állam- és magánjogi kapcsolatok helyreállításának módjait stb. rögzítették. A pótszerződés is tükrözte, hogy nem egyenlő felek kötötték.

A VI. cikk értelmében mindkét szerződő fél kicseréli a hadifoglyokat, meggyorsítja a sebesült és beteg foglyok cseréjét, visszaszolgáltatja az elkobzott személyi tulajdonokat, valamint bizottságot szerveznek a felek képviselőiből a csere részleteinek a megállapítása céljából. A nemzetközi hadijog értelmében mindkét szerződő fél kölcsönösen megtéríti a hadifoglyok tartási költségeit. A németek ezen a címen próbáltak burkolt hadisarchoz jutni, Ausztria—Magyarország hatóságai viszont örülhettek, hogyha a szovjet-orosz fél nem él túl nagy követeléssel, miután Oroszországban kétszer annyi osztrák—magyar katona és tiszt volt fogságban, mint amennyi orosz Ausztria—Magyarország területén.

A pótszerződés csak Oroszországot kötelezte az osztrák—magyar hadifogoly misszió bebocsátására és tevékenységének a támogatására,²⁵ Szovjet-Oroszország a szerződés betűi szerint nem rendelkezett jogi alappal ahhoz, hogy maga is hasonló delegációt küldjön ki. Ez a körülmény elősegítette a hadifogoly munkaerő további alkalmazását, a fogolycsere lassítását. Csak a beteg és rokkant foglyok cseréjére írtak alá egyezményt, az egészséges hadifoglyok hazabocsátása, mely a breszt-litovszki béke szövegében szerepelt, csak a szerződés ratifikálása után volt lehetséges. A ratifikálás az ukrán—lengyel ellentétek s ezek következtében az osztrák parlamentben felmerült nehézségek miatt elhúzódott. Félő volt a kormány számára, hogy a nemzeti képviselők, köztük a lengyelek, valamint a szociáldemokraták a rablóbéke törvénybe iktatása ellen szavaznak. Ezért olyan döntés született, hogy a szerződést a császár ratifikálja. Ez aktusra IV. Ká-

²³ HL. első világháború iratai. 4360. cs. 1. boríték 31. fol. (Az Ukrajnával kötött békeszerződés 6. cikkelye.)

²⁴ Документы . . . стр. 123—124.

²⁵ Уо. 190. о.

roly részéről 1918. május 15-én került sor, viszont a szerződés ratifikált példányait csak július 4-én cserélték ki Berlinben.²⁶

1918. április 17-én utazott el Pétervárra Raabl hadbiztos és szűk körű csoportja, aki Csicserin külügyi népbiztos hozzájárulásával a dán követség állományában kezdett hozzá a fogolycsere technikai ügyeinek intézéséhez. A rokkantszállítmányok összeállítására és útba-indítása ezt követően vált rendszeresebbé.

Az egészséges foglyok cseréjéről ideiglenes jelleggel — miután a ratifikációs okmányokat még nem cserélték ki — 1918. július 3-án írták alá Szovjet-Oroszország és Ausztria—Magyarország képviselői egy egyezményt, amely rögzítette a fej-fej ellenében való cserét.²⁷

Az orosz hadifoglyok hazaszállítása az osztrák—magyar hadifogoly misszió július 5-én Pétervárra való érkezése után vált intenzívebbé és rendszeresebbé. A békeszerződés aláírása és a tényleges hazabocsátás között több hónap telt el. Ezt az osztrák—magyar hadvezetés előre látta, s az átmeneti időre módosította az oroszok és az egykori cári birodalom kebelébe tartozó nemzetiségek vonatkozásában az 1915—1916-os években kialakult hadifogoly-politikáját.

E politika kialakításánál a szárazföldi hadviselésről 1907-ben elfogadott, s az Osztrák—Magyar Monarchia részéről 1913-ban ratifikált konvenció által nyújtott lehetőségekből indult ki. E konvenció ugyanis a békekötés és a hadifogolycsere közötti időre nem rendelkezett részletesen a hadifoglyok jogi helyzetéről. Két lényeges körülmény indította az osztrák—magyar hadvezetést arra az elhatározásra, hogy az oroszországi illetőségű hadifoglyokat a csere lebonyolításáig foglyoknak tekintse.

Először, a német és osztrák—magyar kormány és hadvezetéség különösen Szovjet-Oroszországgal szemben győztes félnek tekintette magát. Ausztria—Magyarország kormányát aggasztotta viszont az Oroszország területén tartózkodó nagyszámú saját haderejének állományába tartozó hadifogoly sorsa, s ezért az orosz hadifoglyokkal szemben nagyobb megértést tanúsított, mint a németek. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a hadifoglyok cseréje a Monarchia részéről rendszeressé vált. Német megszállta területen, a vilnai állomáson tevékenykedő osztrák—magyar katonai kirendeltség, amely a hadifogoly szállításokat intézte, a német ellenőrzés alatt álló átvételi és átadó állomások információit összesítve 1918. november 2-án táviratilag jelentette Bécsbe, hogy 1918. július 6. és november 1. között az átadó állomásokon keresztül 1389 rokkant orosz tiszt és 42 647 rokkant legénységi állományú oroszországi illetőségű katonai személy tért haza.²⁸ Ugyancsak a jelzett időben 176 egészséges tiszt és 69 194 sorállományú katonai személy tért haza az említett átvonulási pontokon. Július eleje és október vége

²⁶ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Abgeordnetenhauses des Österreichischen Reichsrates in Jahren 1917—1918. XXII. Session. Bd. III. 69—83. o.

²⁷ Документы . . . стр. 678.

²⁸ A svéd Vöröskereszt útján Svédországon keresztül ezt megelőzően 1915-ben 7740, 1916-ban 13 380, 1917-ben 14 579 (+512), 1918-ban 1596 hadifoglyot, összesen 37 807 főt szállítottak haza. Ebből 1282 volt a tisztek és 84 az orvosok száma. (KAW KM 1918. 10. Kgf. Abt. Nr. 10—20/7—2467.) — Ezenkívül Németország Ausztria—Magyarország terhére szintén bonyolított le fogolycsereket. A pontos létszámot ma már nehéz volna megállapítani.

között összesen 1565 tiszt és 111 841 legénységi hagyta el az Osztrák—Magyar Monarchia területét.²⁹

Másodszor, a hadvezetőség és az osztrák—magyar kormány — a németeknél korlátozottabb céllal — elsősorban a magyarországi tavaszi mezőgazdasági munkák elvégzésére akarta visszatartani az orosz foglyok tekintélyes részét. Ezúttal azonban tisztában volt azzal, hogy a visszatartott fogoly munkaerő kizsákmányolásának jelentős korlátai vannak. A kizsákmányolás foka nem haladhatta meg azt a szintet, amely a hazai mezőgazdasági és ipari munkásságot sújtotta. Nem valósult meg a 8 órás munkaidő, a munkamegtagadási jog stb., amit a szovjet képviselők a petrográdi tárgyalásokon kívántak elérni. E kérdésben szerződést sem kötöttek, s a politika kialakításában a Hadügyminisztérium 10. osztályának az álláspontja érvényesült. Az elvetket az alsó-ausztriai ipari és kereskedelmi kamara 1918. február 18-án tartott értekezletén fejtette ki Stutz ezredes, az osztály akkori vezetője:

1. Elutasította azt a szovjet igényt, hogy szabadságot biztosítsanak a hadifoglyoknak. Azzal érvelt, hogy a szabad mozgás megadása végső soron a foglyok kiéheztetését eredményezné.

2. Elutasította a foglyok munkakényszerének felszámolását célzó javaslatot. Elfogadta a foglyok bérezésének a polgári lakossággal azonos elvét, de a természetbeni juttatások árának a levonása mellett.

3. A munkamegtagadás jogának elutasítását azzal indokolta, hogy az orosz foglyok nem kerülhetnek előnyösebb helyzetbe az osztrák—magyar állampolgároknál, akiket a sztrájkban való részvételért felelősségre vonnak.

4. A foglyoknak — mint idegen állampolgároknak — az önrendelkezési jogát az osztrák—magyar állam nem adta meg.³⁰

1918. február 19-én adta ki a Hadügyminisztérium az „Alepelvek az Oroszországgal való tömeges hadifogoly cseréről” c. terjedelmes rendeletét, amely a hadifogolycsere gyorsabb lebonyolításával számolt.³¹ A végrehajtás az itt rögzített elképzeléseket módosította.

Az alepelvek kidolgozásánál lényeges szempontként merült fel a soknemzetiségű cári birodalom felbomlásának a ténye. El kellett dönteni, hogy az újonnan alakult nemzeti államok területéről származó foglyokat milyen elvek szerint és mikor cserélik ki. Ebben a vonatkozásban döntően esett a latba, hogy az adott kormány milyen viszonyt

²⁹ KAW AOK Op. Abt. 1918. F. 666. 16, 126. fol. — Egy 1918. szeptember 22-én kelt kimutató, amely az Osztrák—Magyar Monarchia területén tartózkodó orosz, ukrán, lengyel és oroszországi illetőségű mohamedánokról készült, a valóságosnál magasabb létszámadatokat tartalmaz. Ekkor kezdődtek ugyanis a tárgyalások a szovjet-orosz kormánnyal a foglyok tartásdíjának a kiegyenlítéséről. A Monarchia hadifogoly tisztjeinek és tisztjelöltjeinek a száma az oroszokénak több mint tizenegyszerese volt (4755:34 146), akiknek a tartásdíját a szovjet-orosz kormány — az oroszok költségeinek leszámításával — követelhette. Ezért a kimutatóba a hazaszállítás alatt állókon kívül felvehették a megszállt területekre már 1917-ben hazabocsátott lengyel és ukrán foglyokat is, akiket továbbra is hadifoglyoknak tekintettek.

Az említett szeptember 22-én kelt kimutató szerint az Ausztria—Magyarország területén levő táborokban a jelzett időben 1161 orosz tiszt, 135 ukrán nemzetiségű tiszt, 575 586 orosz, 108 284 lengyel, 184 580 ukrán és 20 717 oroszországi illetőségű mohamedán sorállományú hadifogoly tartózkodott. (KAW KM 1918. 10. Kgf. Abt. Nr. 10—20/1—3925.)

³⁰ KAW KM (Kriegsüberwachungsamt — továbbiakban KÜA) 1917. Nr. 17 691.

³¹ HL. Az első világháború iratai. HFB 1918. 550. sz. — 3461. cs. 261—277. fol.

alakított ki Ausztria—Magyarországgal, hadiállapotban volt-e vele, fegyverszünetet kötött-e vagy aláírta-e a békét. Jelentősen motiválta a viszonyt az a körülmény, hogy a régi Oroszország határterületein a szocialista forradalom által biztosított nemzeti önrendelkezést a nemzeti burzsoázia a helyi hatalom megszerzésére használta fel, s nem egy esetben konfliktusba keveredett a szovjet-orosz kormánnyal.

A Monarchia először az ukrán nacionalista kormánnyal kötött békét. E kormány hatalmának megszilárdítása érdekében előzőleg mind az antanttal, mind a központi hatalmakkal tárgyalt. Ugyanakkor 1917. december 25-től Harkovban már működött egy szovjet—ukrán kormány, amely harcban állott a nacionalista kormány csapataival. A nacionalisták ezúttal a központi hatalmak katonai segítségére támaszkodtak, a szovjet—ukrán kormány pedig Szovjet-Oroszország támogatását élvezte. Az utóbbi, miután a központi hatalmak nem ismerték el, nem írhatott alá békeszerződést. Szovjet-Oroszország viszont március 3-án aláírta a békediktátumot, amely az ukrán nacionalista kormány elismerésére és a vele előzőleg kötött békeszerződés tudomásulvételére kötelezte.³²

Az Ukrajnába bevonuló német és osztrák csapatok 1918 májusáig harcban állottak a szovjet—ukrán kormány erőivel. A Kaukázuson túl megalakult grúz és azerbajdzsán nacionalista kormányok az antant és a központi hatalmak támogatását egyaránt keresték. Attól függően, hogy milyen irányzat került előtérbe, tették függővé a fogolycserét.

Bármennyire is háborút vesztett félnek tekintették Szovjet-Oroszországot, különösen a Monarchia igyekezett elkerülni olyan lépéseket, melyek a szovjethatalommal szembenálló ellenforradalmi rendszerek nyílt segítségét jelentették volna a hadifogolycsere vonatkozásában. E tekintetben a Monarchia akkor vált engedékenyebbé, amikor 1918 nyarán kétségtelenné vált az antant közeli győzelme. Nem akadályozta, hanem bizonyos fokig elő is segítette az antant szovjetellenes politikáját támogató fogolycseréket is.

Még 1918. augusztus 19-én az osztrák—magyar Keleti Hadsereg kiürítő osztaga — tartva a szovjet kormány retorziójától — nem javasolta a grúzokkal való fogolycserét, mert hadban álltak a szovjethatalommal.³³ Hadban állt a szovjethatalommal Krasznov, a doni kozákok atamánja is, aki a németek támogatását élvezte. Augusztus 22-én — vagyis az osztrák—magyar megszálló csapatok Ukrajnából történő fokozatos kivonásának megkezdése után — írta alá Babyn Nikolaus százados Krasznov tábornokkal a hadifoglyok cseréjére vonatkozó egyezményt Novocserkasszkban. (Ezt megelőzően a cári birodalom utódállamai közül csak Ukrajnával és májustól Finnországgal volt a Monarchiának szerződése.) Maga az a tény, hogy az egyezményt a Monarchia részéről egy százados írja alá, mutatja a felelősségvállalás fokát. Az atamán az egyezményrel túl sokat akart markolni, mert az ekkor Voronyesztől délre és keletre, valamint Caricin körzetében

³² Документы . . . стр. 122.

³³ KAW KM 10. Kgf. Abt. 1918. Nr. 7/7—771. (Nr. 69 993).

folyó harcokhoz emberanyagra volt szüksége, s ezért kikötötte, hogy hozzá irányítsák a doni kozák foglyokon kívül a kubanyi, a tyereki, az asztrahanyi, az urali, az orenburgi, a szibériai, a szemirecsjei, a Bajkálon túli, az amúri és az uszurijszki kozákokat, valamint a nevezett területekről származó más hadifoglyokat.³⁴ Ennek fejében hazaengedték a Don mentén rekedt osztrák—magyar foglyokat. Augusztus 8-ig elnézték 6473 ember távozását és 1023 főt adtak át szervezett keretek között a kozákok az osztrák—magyar megbízottaknak.³⁵

Ugyanakkor arról panaszkodtak, hogy jelentős orosz hadifogoly szállítmány nem érkezett, s ezért a Rosztovban székelő osztrák—magyar megbízottak kérték, hogy a csere leállításának elkerülése végett legalább 100 doni kozákot küldjenek mutatóba.³⁶

A Krasznovnak szánt szállítmányok elindítását október 15-re tervezték, de ekkorra Bulgária már kilépett a háborúból, fegyverszünetet kötött, s a Hadsereg-főparancsnokság október 8-án leállította a Románián át vezető forgalmat.³⁷ Időközben megegyezés született a grúz burzsoá kormánnyal is, az első szállítmány elindítását — ezúttal Ogyessza érintésével — október 30-ra tervezték s a hazaszállítást november 20-ra akarták befejezni.³⁸

Végeredményben a német megszállás alá került balti államok, Lengyelország, Ukrajna és Finnország kivételével (az utóbbi 1918. május 29-én kötött békét Bécsben a Monarchiával³⁹) a szovjet-orosz kormány ellenőrzése alól kikerült területekre 1918 októberéig csak erősen korlátozott számban tértek haza hadifoglyok Ausztria—Magyarországról. Miután nem kötelezték a foglyokat a hazatérésre, nagy tömegeknek a munkahelyeken és a táborokban maradása bizonyos fokig felért az ellenforradalmi rendszerek elleni sajátos szavazással. A világháború végét jelentő fegyverszünet feltételeként 1918 novemberében és decemberében az antant ellenőrzés kiterjedt a szétesett egykori osztrák—magyar állam területére és Németországra is. A szovjetellenes tervek kivitelezéséhez jól jött a hazatéréstől addig elzárt orosz hadifogolytömeg. Megkísérelték őket ellenforradalmi tisztek ellenőrzése alatt hazaszállítani és ott ágyútölteleknek felhasználni.

A szovjet kormány számára katonai és politikai szempontból is fontos volt, hogy minél hamarabb és minél nagyobb számú oroszországi illetőségű hadifogoly térjen a forradalmi erők által ellenőrzött területekre haza, s minél kisebb legyen az ellenforradalmi rezsimek potenciális élőerő-tartaléka.

A polgárháború kiéleződése egyre sürgetőbbé tette, hogy a szovjet kormány megbízottai révén ellenőrizhesse a július után intenzívebbé váló hadifogolycserét, a hadifoglyok egészségügyi, jogi s anyagi helyzetét. Az aratási munkák előtt és alatt a Monarchia külügyminiszté-

³⁴ HL. első világháború iratai. 4360. cs. 6. sz. melléklet. 36. o. Német nyelvű szerződés másolat, az eredeti a bécsi hadilevéltárban.

³⁵ KAW KM 10. Kgf. Abt. 1918. Nr. 10—20—1/4301.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo. Nr. 10—20/1—4263.

³⁸ Uo. Nr. 10—20/1—3616.

³⁹ HL. Az első világháború iratai. 4360. cs. 5. sz. melléklet. 34—35. fol. Német nyelvű másolat.

riuma húzta az időt a békeszerződésre hivatkozva, amelyből a kölcsönösség gondolata a hadifogoly bizottság kiküldése kérdésében valóban hiányzott. A bécsi Hadügyminisztérium, amely nem akarta kiengedni a kezéből a hadifoglyok ügyét, rádió útján értesítést adott a moszkvai Külügyi Népbizottságnak, hogy szerinte felesleges külön hadifogoly bizottságot delegálni Ausztria—Magyarországra, mert a foglyok helyzetét a béke ratifikációja után kiküldendő szovjet diplomáciai képviselőt is ellenőrizheti.⁴⁰

Az említett rádiótáviratban a Hadügyminisztérium hangsúlyozta, hogy általános rendelettel május 1-től az orosz (hasonlóképpen az ukrán és a finn) hadifoglyok részére a hadköteles saját munkásokkal azonos bért, élelmezést és szabadságot biztosítottak.

Ez az állítás azonban csak részben felelt meg a tényeknek. 1918. március 6-án közvetlenül a breszt-litovszki béke aláírása után tárcaközi értekezlet döntött az orosz hadifoglyokkal való bánásmód kialakítását illetően. Az értekezleten résztvevőket félelem töltötte el attól a hatástól, amit a több mint 900 000 orosz hadifogoly között keletkező elemmentaris mozgalom a Monarchia belbiztonságára gyakorolhat. Ezért keresték a módját annak, hogy az orosz foglyokat olyan keretek közé szorítsák hazatérésükig, amely nem vált ki retorziókat Oroszországban az osztrák—magyar foglyokkal szemben, biztosítja a tavaszi mezőgazdasági munkák időbeni elvégzését, a termelés folyamatosságát s nem kérdőjelezi meg a fennálló társadalmi rend szilárdságát.⁴¹

Első lépésként a tárcaközi értekezlet a katonai hatóságok és a hadifoglyok munkaadói között kötött szerződések módosítását tartotta szükségesnek. A később kiadott végrehajtási utasítás azoknak a munkaadóknak, akiknek az orosz, ukrán vagy finn hadifogoly alkalmazása a megemelt díjazás, a gondosabb és ellenőrzöttellátás mellett nem kifizetődő, lehetővé tette, hogy felmondjanak, s ilyen szándékukat május 1-ig közöljék az illetékes katonai hatósággal.⁴²

Már az említett tárcaközi értekezlet kimondta: „Minden hadifogolynak igénye van ugyanolyan napszámra, amelyet ugyanazon a helyen, ugyanabban az időben, ugyanabba a szakmába tartozó szabad polgári munkás kap. Ennek a napszámnak a megállapítása az első fokú közigazgatási hatóság feladata.”⁴³ Ugyancsak minden esetben az első fokú hatóság állapítja meg a hadifogoly számára nyújtott természetbeni juttatások értékét, amit béréből a munkaadó levon.

Az orosz foglyok részére — eltérően az olaszoktól és a szerbektől, akik a régi hadifogoly díjazásban részesültek — új, magasabb bérminimumot állapítottak meg. A mezőgazdaságban az orosz fogoly napszáma legkevesebb 1 korona, más munkahelyeken 2 korona lehetett.⁴⁴ Ugyanakkor a 10 naponként kifizethető 25 koronát 50-re, vagy munkanaponként 5 koronára emelték.

Szabad mozgásában a foglyot elhelyezési körletében nem korlátoz-

40 Документы . . . стр. 304—305.

41 HL. első világháború iratai. HFB 1918. 624. sz. 3461. cs. 478—479., 482. fol.

42 Országos Levéltár. K—184. 1918—62/h—55001/39814. — 5. pont.

43 Uo. 8. pont.

44 Uo. 9. pont.

ták, vasúton történő utazását azonban csak kivételesen engedték meg. Tüntetésen nem vehetett részt, sztrájkjogát nem adták meg. Ezen a ponton volt a legkomolyabb nézeteltérés a szovjet és az osztrák—magyar kormánysszervek között.

1918. április 5-én a Hadügyminisztérium 10. osztálya a mezőgazdasági munkán levő hadifoglyok mozgalmainak elfojtására karhatalmi alakulatokat, sztrájkórjáratokat szervezett. Ezek az órjáratok, amelyek többnyire tiszték parancsnoksága alatt álltak, különleges esetben fel voltak jogosítva fegyverhasználatra is. A katonai parancsnokságok ugyan hangsúlyozták, hogy az orosz foglyokkal szemben csak a legvégső esetben alkalmazhatnak fegyvert, mivel ez retorziót válthat ki az Oroszországban levő hadifoglyokkal szemben.⁴⁵ Az orosz foglyokkal szembeni bánásmód s az ezzel kapcsolatos parancsok tiltakozásra készítették Csicserin szovjet-orosz külügyi népbiztost is.⁴⁶

Arra számítva, hogy a szovjet-orosz kormány feltehetően figyelni a sajtót, a hadifoglyokról szóló közleményeket erősen cenzúrázták. Az utóbbiakkal szembeni fenyegetéseket, ha sztrájkba lépnének, csak szóban közölték. A Hadügyminisztérium a bánásmódra vonatkozó tényleges rendelkezéseit, irányelveit utasításban fogalmazta meg. Ezek közé tartozik a május 3-án kelt bizalmas utasítás is. (5. sz. dokumentum.)

A vereség és felbomlás előtt álló Monarchia hatóságai végül is augusztusban hozzájárultak a szovjet-orosz hadifogoly gyámolító bizottság fogadásához. Már akkorra lényegesen csökkent az orosz hadifogoly munkaerő visszatartásában való érdekelttség, az aratás lezajlott, de megnőtt a gond a súlyosodó gazdasági és politikai problémák, a munkásmozgalom gyors radikalizálódása, a nemzetiségi ellentmondások egyre érezhetőbbé váló feszítése miatt.

A Hadügyminisztérium és a Külügyminisztérium fő törekvése arra irányult, hogy a kormánykörökkel szembenálló ellenzéki erők (köztük elsősorban a munkásmozgalom) ne léphessenek közvetlen kapcsolatba a hadifogoly gyámolító bizottság révén Szovjet-Oroszországgal. A veszélybe került burzsoá-földesúri társadalmi rend védelme volt az alapvető szempont, amely meghatározta a hadifogoly gyámolító bizottság mozgását, cselekvési körének határait.

A szovjet-orosz hadifogoly gyámolító bizottság Jakov Bermann doktorral az élén egy Petrográdból indított szeretetadományokat szállító vonattal érkezett augusztus 7-én Bécsbe. A bizottság az osztrák Hadi Felügyelő Bizottság adatai szerint 21 főből állott.⁴⁷ Ez a létszám később kiegészült részben a Szovjet-Oroszországból érkezettekkel, részben az Ausztria—Magyarországon élő bolsevik emigránsokkal.

A szovjet-orosz hadifogoly gyámolító bizottság vezetőjének a Hadügyminisztérium és a külügyi szervek tudomására hozták, hogy — miután a békeszerződésben orosz delegáció kiküldése nem szerepel — az általa vezetett testület jogköre nem azonos az Oroszországba kikül-

⁴⁵ KAW KM 10. Kgf. Abt. 10—147/5—3. (10. Kgf. Abt. Nr. 16163.)

⁴⁶ Документы . . . стр. 304.

⁴⁷ KAW KM KÚA 1918. Nr. 34 802.

dött hadifogoly-bizottságéval, jóval korlátozottabb annál. Csak segélyező szerepét ismerték el.

Az osztrák—magyar hatóságok elsősorban a sajtót igyekeztek a szovjet-orosz delegációtól távol tartani, s emellett a munkásmozgalom baloldalával, sőt Ausztriában az Otto Bauer irányítása alatt álló centrista csoporttal való kapcsolat ellen is felléptek.⁴⁸

Állandó megfigyelés alá helyezték a bizottság tagjait. A hadifogolytáborok a delegáció részéről történő látogatását illetően szeptember 10-én a Hadügyminisztérium részletes utasítást adott ki. (6. sz. dokumentum.) Ez a bizalmas instrukció korlátozta a bizottság mozgásszabadságát és agitációs lehetőségeit. Így a hadifoglyok csak egyoldalú tájékoztatást nyertek a szovjethatalom intézkedéseiről, végeredményben a korlátozások áttételesen a foglyok között jelenlevő burzsoáellenforradalmi elemek befolyásának kedveztek.

Az Osztrák—Magyar Monarchia háborús veresége, szétesése a világháború alatt követett, s a breszt-litovszki fegyverszünet majd békeszerződés aláírása után orosz, ukrán és finn viszonylatban módosult hadifogoly-politikájának is a végét jelentette. A polgári demokratikus forradalom mind Ausztriában, mind Magyarországon kinyitotta a hadifogolytáborok kapuit. Az új polgári kormányok elsősorban az arcvonalokról hazaözönlő forradalmasodott katonatömegek szállításával és leszerelésével voltak elfoglalva, a győztes antant hamarosan megjelenő missziói szervezték a franciák, olaszok, szerbek hazaszállítását, az oroszok és ukránok vonatkozásában viszont bonyolultabb lett a helyzet.

1918 végén antant csapatok léptek partra Ukrajna fekete-tengeri partvidékén, fokozódott az intervenció Szovjet-Oroszország területén is. Az egykori Monarchia utódállamaiban megjelenő teljhatalmú antant megbízottak az oroszországi ellenforradalmi rezsimek megbízottait támogatták, akik az orosz hadifoglyokban a szovjethatalom ellen viselt háborújuk számára ágyútöltelékkel láttak. Nem ismerték el a szovjet hadifogoly gyámolító bizottságot, tevékenységét akadályozták, sőt — mint az Magyarországon történt 1919 elején — a bécsi és budapesti szovjet misszió tagjait le is tartóztatták. Fogságukból a Magyar Tanácsköztársaság kormányának segítségével szabadultak ki. Erre az időre azonban az orosz és ukrán hadifoglyok zöme sok esetben szervezetlenül, viszontagságoknak kitéve, nemegyszer gyalogszerrel tért haza.

Az olasz, szerb, román foglyok hazaszállítása ennél lényegesen gyorsabban, kevesebb zökkenővel folyt le. Az antant szovjetellenes intervenciója az egykori Osztrák—Magyar Monarchia hadifogságában levő oroszok, ukránok és más nemzetiségű katonák tízezreinek számára is szenvedést és megpróbáltatást hozott.

⁴⁸ Uo. Nr. 33 995.

1.

A HADSEREG-FŐPARANCSNOKSÁG 6. SZ. UTASÍTÁSA
A HARCOLÓ SEREGEKNÉL LEVŐ HADIFOGLYOKKAL VALÓ
BÁNÁSMÓDRÓL

[Baden]

1917. november 30.

Folyószám: 1. Tárgy: Op. Nr. 57 524/2. A hadifoglyok gyors elszállítása és annak igazolása.

Rövid tartalom

A Hadsereg-főparancsnokság Op. 52 430 sz. rendelete értelmében a hadrakelt seregnél folyó hadifoglycsere alkalmából minden, a hátsországból érkező hadifogoly helyett, a hadrakelt seregtől egy csökkent teljesítőképességű foglyot kell visszaküldeni. A Hadügyminisztérium több leiratából a Hadsereg-főparancsnokság számára világossá vált, hogy ezt a rendelkezést a csapatok vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon pontatlanul tartják be. A hátsországba visszairányított hadifoglyok összlétszáma jelentősen alacsonyabb a hadrakelt sereghez beérkezettekénél.

Tekintettel arra, hogy a hadifoglycserével kapcsolatban a hátsországtól úgysis a legjobb munkae erőket vonták el és azokat csökkent értékűekkel helyettesítették, csak további kárt okozna a hátsországból folyó gazdasági életnek, ha ezt a pótlást hiányosan teljesítenék.

A Hadsereg-főparancsnokság ezért elvárja a fenti parancs legpontosabb végrehajtását.

Cím — a hadifogoly-állomással egyetértésben — köteles legkésőbb folyó év december 15-ig a Hadsereg-főparancsnokság hadműveleti osztályának és a Hadügyminisztérium 10. sz. hadifogoly osztályának azt a visszaigazolást megküldeni, amelyből kitűnik a Címhez a hátsországból beérkezett cserefoglyok száma a hátsországi tábor megnevezésével együtt. Fel kell tüntetni tehát a hadifoglyok számának növekedését, valamint a hátsországi táborokba *elszállított* hadifoglyok számát, a dátumot, a szállítmány számát és a célállomást. Ilyen visszaigazolási űrlapokat már az Op. Nr. 57 696 rendelettel együtt kiadtunk.

A hadifoglypótlás egyéb számszerű eltéréseit, amelyek például egészségügyi intézeteknek való átadásukból vagy megkésített hadifogly szállításokból adódnak, külön fel kell tüntetni.

Folyószám: 2. Tárgy: Op. Nr. 57 582. A harcoló csapatoknál levő hadifoglyokkal való bánásmód fokozott ellenőrzése.

*A Hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztályának
55 000. és 64 023. sz. rendeletei alapján*

Az utóbbi időben feltűnően szaporodnak a hadifoglyok panaszai a rossz bánásmód, a nem kielégítő élelmezés, a zsold és pénzküldemények visszatartása miatt.

A munka nehézségéhez mért élelmezés (jelenlegi) elégtelen volta, a hadifoglyok munkaképességének fenntartása érdekében a parancsnok legszigorúbb kötelességévé teszi az arról való gondoskodást, hogy az érvényes óvórendszabályokat betartsák, nehogy a legyengült emberek teljesen felőrldjének a szabálytalanságok eltűrése miatt (rossz bánásmód, hiányos ruhaellátás, a leg-
elemibb egészségügyi létesítmények elhanyagolása stb.).

A panaszok tényállásának kivizsgálásával gyakran olyan alárendelt szervezeteket bíznak meg, amelyeknek a szükséges tekintélyük nincs meg, vagy nem alkalmasak a vizsgálatoknak a lefolytatására. Gyakran éppen azokat a személyeket bízzák meg a vizsgálatok lefolytatásával, akik az előadott panaszokra maguk szolgáltattak okot. Az ilyenfajta vizsgálat természetesen mindig a szóban forgó panasz alaptalanságának megállapításával végződik.

Ezért elrendeljük, hogy ne csak a hadifogolyügyekkel megbízott felügyelők, hanem a seregtestekhez beosztott, a műszaki csapatok kötelékébe tartozó tábornokok gyakori ellenőrzésekkel, a hadifoglyoknak a bánásmódra, élelmezésre, postai forgalomra stb. vonatkozó személyes kikérdezésével győződjenek meg az ezekkel kapcsolatos parancsok és utasítások betartásáról és a szabálytalanságokat azonnal, radikálisan állítsák le. Ismételt ellenőrzések útján gondoskodni kell arról, hogy az orvoslás tartós legyen.

Az előadott panaszok helytállóságával kapcsolatos vizsgálatokat nem szabad alárendelt szervekre bízni, hanem azokat magával az ellenőrzést végző személyekkel, vagy az erre a célra kijelölt, tapasztalt tiszttel a parancsnok (munkáltató) jelenlétében kell végrehajtani.

A hadifoglyokkal kapcsolatos rossz bánásmód nyilvánosságra kerülése rendszerint megtorló intézkedésekhez vezet az ellenség országában és jelenleg Oroszországban súlyos hadifogoly üldözésekre adhat alkalmat, mivel ott a központi szerveknek a hatalom helyi birtokosaira, a katonai és munkástanácsokra gyakorolt befolyása teljesen csődöt mond.

Eppen ezért az idegen uralom fennhatósága alatt álló állampolgáraink iránti bajtársiasság parancsolja az itteni hadifoglyokkal szemben követtett humánus bánásmódot.

Folyószám: 3. Tárgy: Op. Nr. 57 657. Forradalmi zavargás az orosz hadifoglyok között.

*A Hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztályának
64 796. res. sz. rendeletéből*

Az Oroszországban végbement politikai események a fennhatóságunk alatt álló orosz hadifoglyok soraiban több ízben váltottak ki forradalmi érzelmeket.

Ha ezen mozgalom kezdetén a hadifoglyoknak az oroszországi rendszerrel szembeni szervezkedéseit hallgatólagosan el is tűrték vagy legalábbis nem akadályozták meg, a jelenlegi helyzetben a hadrakelt sereg minden parancsnokának, előljárójának és munkáltatójának kötelessége a forradalmi áramlatok nemcsak semmiféle úton-módon való elő nem segítése, hanem azok megállítására is, hogy az ilyen eszmék átterjedése őrszemélyzetünkre, illetve lakosságunkra, amennyiben utóbbiak a munkára kivezényelt hadifoglyokkal kapcsolatba kerülnek, megakadályozható legyen.

Folyószám: 4. Tárgy: Op. Nr. 57 525. Intézkedések a hadifogoly tiszték szokási kísérleteinek megakadályozására.

*A Hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztályának
57 568. sz. rendeletéből*

Mivel a hadifogoly tiszték szokási kísérletei minden hozott intézkedés és a megakadályozásuk érdekében ismételten kibocsátott rendeletek ellenére állandóan szaporodnak, a Hadügyminisztérium indokoltnak látja, hogy a figyelmet, nevezetesen az ellenőrző szerveket a következő körülményekre felhívja:

1. A tiszt már járásában, tartásában és fellépésében többnyire különbözik a legénységtől.

2. Szökésben levő hadifoglyoknak — szinte kivétel nélkül — általában nincsen alkalmuk arra, hogy csomagot vigyenek magukkal úgy, hogy a hosszabb távon hátizsák vagy egyéb csomag nélkül utazó katonai személyek szükség-szerűen feltűnnek.

3. Az útítársak azáltal, hogy az ellenőrző szerveket a gyanús momentumokról értesítik, jelentősen hozzájárulhatnak a szökött hadifoglyok elfogásához.

4. minden úti okmányt javításmentesen kell kiállítani, hogy bármiféle radírozásról, vagy változtatásról azonnal kiderülhessen, hogy hamisítás.

5. Nagyon hasznos lenne az úgy szempontjából, ha saját tisztjeinket és legénységünket minderről ismételten és behatóan kioktatnánk, és ennek során esetenként ismertetnénk azokat a módszereket, amelyeket a hadifoglyok szokási kísérleteik megvalósítása során alkalmazni szoktak.

Folyószám: 5. Tárgy: Op. Nr. 57 593. Olasz hadifogoly tisztek (dezertőrök) át-helyezése a boldogasszonyi hadifogolytáborba.

*A Hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztályának
60 526. sz. rendeletére*

A hadrakelt seregnél levő hadifogoly- és karanténállomásoknak, kórházaknak és más átmeneti tartózkodásra szolgáló helyeknek a jövőben azokat az olasz hadifogoly tiszteket, akik saját egységeiktől *dezertáltak*, nem a theresienstadti hadifogoly tiszti állomásra, hanem a boldogasszonyi hadifogolytáborba kell át-szállítanuk.

Folyószám: 6. Tárgy: Op. Nr. 57 608. Az olasz hadifogoly hivatásos vasuta-sokat a hátországba kell továbbítani.

Azokat az olasz hadifoglyokat, akik hazájukban hivatásos vasutasok voltak, azonnal a sigmundsherbergi hadifogolytáborba kell továbbítani, erre a rende-letszámra való hivatkozással. Az ilyen hadifoglyokat szakmájukban fogják al-kalmazni.

Folyószám: 7. Tárgy: Op. 52 910/1. Megengedett, hogy hadifogoly tisztek és a legénység a hadifogolytáborokból és a karantén-állomásokról táviratokat küldjenek.

Az újonnan beszállított hadifogoly tisztek és a legénység a jövőben már a hadifogoly-, illetve a karanténállomásokról küldhetnek táviratot hozzátartozóik-nak, de csak bekövetkezett fogságba esésük tényéről és egészségi állapotukról szabad táviró útján hírt adniuk.

A távirat díja a feladót terheli.

A feladás helyét a távirat fejlécén nem szabad feltüntetni.

Mivel ezeket a táviratokat, mint külföldi küldeményeket, az illetékes táviró-cenzúra bizottsághoz irányítják, mielőtt semleges országon áthaladnának, a táv-íróvonalak jelenlegi, erősen katonai célú igénybevétele mellett a gyors továb-bítás nem garantálható. Ezt a feladóknak nyomatékosan tudomásukra kell hozni!

Folyószám: 8. Tárgy: Op. Nr. 57 602. A hadifoglyok levelezésének korlátozása.

*A Hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztályának
64 130. sz. rendeletére*

További rendelkezésig olasz, szerb és montenegrói legénységi állományú hadifoglyok havonta csak 4 postai levelezőlapot adhatnak fel. A levelezés cél-jaira kizárólag csak az előírt kettős postai levelezőlapok használhatók.

Folyószám: 9. Tárgy: Op. Nr. 57 612. A hadifoglyok levelezése.

*A Hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztályának
64 130. sz. rendeletére*

Az „oroszlörökkereszt” távirata szerint a hadifoglyoknak a hadsereg köte-lékébe tartozó személyekhez intézett levelei csak nagy késsedelemmel érkeznek meg, mert a harcoló seregnél dolgozó cenzúra túl van zsúfolva munkával. A hadifoglyok levelezése meggyorsítása érdekében utóbiak tudomására kell hozni, hogy a harcoló seregnél szolgáló személyekkel csak levelezőlapok útján érint-kezhetnek.

Azt is javasolni lehetne számukra, közöljék hozzátartozóikkal, hogy a postai lapon történő levelezés célszerűbb, mint a levélformájú, mivel a postai lapok általában gyorsabban és biztosabban eljutnak a címzettekhez.

Folyószám: 10. Tárgy: Op. Nr. 57 741. A hadsereg más területére kerülő hadifogoly munkásszázadok nyilvántartási illetékessége.

Egy hadseregpárancsnokság kérdésére válaszolva általánosságban a következőket tesszük közzé:

Azok a hadifogoly munkásszázadok, amelyek a hadsereg körzetét elhagyják egy másik körzetben való tartós alkalmaztatás céljából, automatikusan az új hadifogoly-állomás nyilvántartási illetékessége alá kerülnek. Ezeknek mielőbb meg kell küldeni a hadifoglyok anyakönyvi lapkivonatát és letétbe helyezett értekeit.

Ha egy hadifogoly munkásszázad nyilvántartási-illetékessége megváltozik, erről az új hadifogoly-állomás azonnal köteles a Hadseregpárancsnokságnak (elhelyezési osztály), az pedig a Hadsereg-főparancsnokság hadműveleti osztályának jelentést tenni.

Amennyiben a hadifogoly munkásszázadnak a hadsereg egy más területén vagy a hátszágban való alkalmazása csak átmeneti jellegű, úgy a hadifogoly munkásszázad ennek az alkalmaztatásnak egész időtartamára az addigi hadifogoly-állomáshely nyilvántartásában marad.

A hadifogoly munkásszázad és a hadifogoly-állomáshely közötti postaforgalom fenntartása érdekében a századparancsnok köteles a hadifogoly-állomáshelyet a század mindenkori tartózkodási helyéről (tábori postaszám) értesíteni.

Folyószám: 11. Tárgy: Op. Nr. 57 665. Hadifogolynaptár az 1918-as évre.

A Hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztályának
64 540. sz. rendeletére

A [Nyegyelja] című hadifogolyújság,¹ az elmúlt évhez hasonlóan, naptárt ad ki orosz hadifoglyok számára. A naptár árát — a jobb kiállítás ellenére is — a múlt évihez hasonlóan, 1,20 koronában állapították meg.

A naptár többek között Oroszországhoz fűződő kereskedelmi kapcsolatainknak a háború utáni helyreállítására vonatkozó gazdasági témájú cikkeket, jegyzeteket és apróhirdetéseket tartalmaz. Továbbá tanácsokat és intelmeket arra vonatkozóan, hogy a hadifoglyok hogyan rendeljenek élelmiszert semleges országokból.

Háborús krónikát és az államok felsorolását.

A Közös Központi Nyilvántartóiroda által hadifoglyok számára kiadott hasznos címeket stb.

Ezért elő kell segíteni, hogy a hadifoglyok megrendeljék ezt a naptárt, és a parancsnokságok, a munkaadók stb. hívják fel az összes orosz hadifogoly figyelmét a naptár megjelenésére és ismertessék velük annak tartalmát.

Reklamációk elkerülése végett a naptárt a legpontosabban a következő utasítások szerint kell beszerezni:

A naptárt csak postautalványon a „Karl Harbauer” kiadónál, Bécs VIII/2. Pfeilgasse 32. címen lehet megrendelni; a postai utalványon fel kell tüntetni a parancsnokság (a megrendelő) pontos, olvasható címét, amelyre a naptárt meg kell küldeni, továbbá közölni kell a megrendelt példányok számát. Az előző évvel ellentétben nem kell tehát a felsőbb parancsnoksághoz való eljuttatás céljából az időtrábló megrendelés-begyűjtést végrehajtani, és nem kell kimutatásokat beküldeni.

¹ A Nyegyelja (A Hét) c. orosz nyelvű lap 1916 júniusától 1918 novemberéig jelent meg Bécsben a Hadügyminisztérium és a Hadsereg-főparancsnokság ellenőrzésével. A lap célja egyrészt az orosz hadifoglyok tájékoztatása, másrészt a frontkatonák soraiban végzendő propaganda volt. Az állásharc körülményei között a szembenálló felek között gyakran volt irasos megállapodásban nem rögzített, de kölcsönösen betartott fegyvernugvás, vagy olyan szituáció, amikor a harcselekmények csak a járőrözésre korlátozódtak. Mindkét harcoló fél részéről ekkor bontakozott ki a frontpropaganda, s folyt ennek keretében a lapok kölcsönös kicserélése.

1917-ben a Nyegyelja tevékenységét elsősorban a frontpropaganda feladatainak rendelték alá, a hadifoglyok politikai befolyásolására a szerkesztők mérsékeltbb figyelmet fordítottak.

A naptár és a *Nyegyelja* című újság egy és ugyanazon postautalványon való megrendelése *nem megengedhető*.

A szöveget nem kell a régebben szokásos módon átvizsgálni, mert azt a sokszorosítás előtt a Hadügyminisztérium cenzúrázta.

Folyószám: 12. Tárgy: Op. Nr. 57 716. Lengyel hadifoglyok alkalmazása Lublin Katonai Kormányzóság területén magántulajdonban levő mezőgazdasági üzemekben.

A 181 267/P sz. miniszteri rendeletből

A Lublin Katonai Kormányzóság területén levő művelhető talaj intenzív mezőgazdasági hasznosításának előmozdítása céljából a Hadsereg-főparancsnokság az alábbiakat veszi fontolóra: azokat a *lengyel nemzetiségű* orosz hadifoglyokat, akik Lublin Katonai Kormányzóság területére valók és akiknek — vagy szüleiknek — legalább 4 hold szántóterületük van, saját birtokukon való alkalmazás céljából a Lublin Katonai Kormányzóság rendelkezésére bocsátja. Ezeket a személyeket továbbra is mint hadifoglyokat tartják majd számon. Azért, hogy a hadifoglyoknak szűkebb hazájukba való elszállítása előtt a számításba jövő hadifoglyok számáról tájékozódhassunk és a személyi viszonyokat felülvizsgálhassuk, elrendeljük:

Ezekről a hadifoglyokról, amennyiben szorgalmazzák a saját birtokukon való alkalmaztatást, az alosztályparancsnoknak (előjáró vagy munkáltató) a fogoly saját közléséből származó és a telekkönyvi lapokon szereplő adatok alapján, a 6. oldalon közölt minta szerint, 3 példányban előjegyzési lapokat kell felfektetniük. Ezeket az előjegyzési lapokat azután a saját körzetükbe tartozó hadifogoly-állomásra a lehető leggyorsabban el kell juttatni, legkésőbb azonban 1918. január 15-ig. A hadifogoly-állomás összegyűjti ezeket a lapokat és 2 példányt megküld a hadifogoly lakóhelye szerint illetékes járási parancsnoksághoz. A 3. példány a hadifogoly-állomáson marad későbbi felhasználás céljából.

Kapják az I. és II. elosztók szerint az összes, folyó év július 3-i Q. Nr. 109 023-ban megjelölt helyek. (1. sz. közlemény.)

A vezérkar főnöke helyett:
Waldstätten vezérőrnagy

HL. Az első világháború iratai. 3413/B. I. 29/a./4. A német nyelvű gépelt sokszorosított példány alapján készült fordítás.

2.

AZ OSZTRÁK—MAGYAR EGYESÍTETT FEGYVERES ERŐK
PÓTLÁSÜGYI FŐNÖKÉNEK SZERVEZÉSÉBEN AZ OROSZORSZÁGGAL
KÜSZÖBÖN ÁLLÓ HADIFOGOLYCSERE IRÁNYELVEINEK KIDOLGOZÁSA
CÉLJÁBÓL ÖSSZEHÍVOTT TÁRCAKÖZI ÉRTEKEZLET JEGYZŐKÖNYVE

Bécs XIII.

Park Hotel, Schönbrunn

1917. december 29-én délelőtt.

A tanácskozás tárgya: A különbéke létrejötte esetén Oroszországgal folytatandó hadifogolycsere irányelvei.

Az ülésen képviselve voltak:

a Hadsereg-főparancsnokság hadműveleti osztálya von Brosch ezredes és Gjebić Marušić százados személyében;

a Hadsereg-főparancsnokság vasúti ügyosztályának főnöke, Hassuk főhadnagy személyében;

a Hadügyminisztérium 10. hadtáp osztálya, dr. Kelemen főhadnagy, 10. hadifogoly osztálya Melzer alezredes;

a Központi Szállítási Főnökség John őrnagy és Severinski alezredes személyében;

a cs. és kir. Honvédelmi Minisztérium dr. Lelewer professzor hadbíró ezredes személyében;

a cs. és kir. Honvédelmi Minisztérium 7. osztálya von Kuttik alezredes, Exner hadbíró őrnagy, dr. Manlicher helyettes miniszteri titkár és Hugo Paul titkár személyében;

a m. kir. Honvédelmi Minisztérium von Diósy ezredes, báró Láng alezredes, Fischer-Niaméssny őrnagy, Mayer-Csejkovits őrnagy és Stielly százados személyében;

a cs. és kir. Vasútiügyi Minisztérium Dittes építésügyi főtanácsos személyében;

a Magyar kir. Államvasutak Társasága Strausz felügyelő és Táncczos felügyelő személyében;

a cs. és kir. Kereskedelmi Minisztérium dr. Hoffmann miniszteri megbízott személyében;

a királyi magyar Kereskedelmi Minisztérium von Tormay osztálytanácsos és von Tóry igazgató személyében;

a közös élelmezési bizottság dr. Kinböck százados személyében.

A pótlásügyi főnököt Tombor alezredes,² Slawik őrnagy, von Gömbös százados,³ Woloszczuk százados és Berger főhadnagy képviselte.

Elnök: von Brosch ezredes.

Előadó: von Gömbös százados.

Jegyző: Berger főhadnagy.

Az elnök üdvözli a megjelenteket, majd kifejti: az ülésnek az a célja, hogy tisztázza az orosz hadifoglyoknak Oroszországgal való esetleges cseréje esetén szem előtt tartandó alapelveket. Ma csak arról van szó, hogy nagy vonalakban rögzítsék a témára vonatkozó kérdéseket.

Mivel ennek során először *a front szükségleteit* és *a folyamatos pótlás biztosítását* kell figyelembe vennünk, először is a pótlásügyi főnök képviselői nyilvánítják majd véleményüket.

Ezután Gömbös százados úr megtartja beszámolóját.

Gömbös százados úr kifejti: a mai megbeszélés kiindulópontját egy, a Hadserg-főparancsnokság által kezdeményezett jegyzékváltás képezte, amelynek során az a kérdés állt az előtérben, hogy milyen *előnyök* várhatók a hátország és a pótlásügy számára egy, Oroszországgal kötendő *fegyverszünet*től.

A pótlásügyi főnök megállapította, hogy egy fogolycsere nélküli fegyverszünet esetében tulajdonképpen csekély *előnyök* érhetők csak el a pótlásügy szempontjából, és hogy ugyanakkor egy *különbéke* jelentős előnyöket ígér, mivel Oroszországból *több* osztrák—magyar katona tér haza, *mint* amennyit Oroszországnak átadunk. Az orosz hadifoglyok Ausztria—Magyarországról Oroszországba való visszatérése idősebb korosztályok szabadságolását teszi szükségessé, akiket az oroszok helyett kell munkába állítani.

Időközben aktuálissá vált az Oroszországgal kötendő *különbéke* kérdése. Azért gyűltünk ma itt egybe, hogy minden, a pótlásüggyel és a hadigazdálkodással kapcsolatos kérdést idejében megtárgyaljunk, hogy később azután ne kelljen kapkodva dolgoznunk.

Szükségesnek látszik, hogy az egész kérdést először számok segítségével világítsuk meg. Abból a körülményből, hogy mi *900 000 orosz hadifogollyal* rendelkezünk, míg a mieink közül mintegy 1,3 (orosz adatok szerint 1,8) millió ember van orosz fogságban, a csere *300 000—400 000 főre* tehető tényleges haszonnal járna a mi javunkra. Azonban feltehető, hogy valószínűleg — talán

² Tombor Jenő (1880—1946) a világháború végén vezérkari alezredes. A Tanácsköztársaság idején a Hadügyi Népbizottság vezérkari főnöke. Stromfeld mellett részt vesz a felvidéki hadműveletek előkészítésében. Az ellenforradalmi kormány letartóztatja, majd kényszer-nyugdíjazza. A felszabadulás után rehabilitálják, vezérezredessé nevezik ki; kiscgazdapárti országgyűlési képviselő. 1945. novembere és 1946. júniusa között honvédelmi miniszter.

³ Gömbös Gyula (1886—1936) az első világháború alatt vezérkari tiszt, a Monarchia felbomlása után a Tényleges Tisztek Országos Szervezetének (később Magyar Országos Véderő Egyesület) vezetője. E törtető tiszt a Tanácsköztársaság idején az ellenforradalom egyik szervezője. „Fajvédő”, fasiszta nézetei révén még a 20-as években közeli kapcsolatba kerül Hitlerrel és környezetével. 1932 októberétől 1936 októberében bekövetkezett haláláig miniszterelnök.

politikai okokból is — nem minden hadifogoly tér majd vissza hozzánk, úgy, hogy nem várhatunk nagy tényleges létszámnövekedést. A pótlásügyi főnököt az egész kérdéskomplexum megoldása során az az elv vezérli, hogy a *hadrakelt sereg változatlanul őrizze meg üttőképességét*, és a hátország termelőkapacitását, valamint az, hogy az elengedhetetlenül szükséges cserefolyamat során, amelyet a továbbiakban még közelebbről megvilágítunk, el kell érni a hadsereg *megfiatalítását* (minőségi feljavítását).

A hadrakelt seregnél 270 000 orosz hadifoglyunk van, ebből 50% az északkeleti arcvonalon, 50% Albániában, valamint a délnyugati arcvonalon. Felmerül a kérdés: elvonhatjuk-e pótlás *nélkül* ezt a 270 000 embert a hadrakelt seregtől?

Úgy tűnik, hogy ez különösebb nehézség nélkül megvalósítható, mivel azáltal, hogy a nagy orosz hadszíntéren a hadihelyzet megszűnt, abban a helyzetben vagyunk, hogy az északkeleti arcvonalon levő nélkülözhető saját munkaerőinket áthelyezhetjük a délnyugati arcvonatra és Albániába, ugyanakkor megváltunk az ottani orosz munkásosztagoktól és előkészíthetjük azokat a cserére.

A pótlásügyi főnök egyidejűleg azzal a kéréssel fordul a Hadsereg-főparancsnokséghez, hogy a *hadrakelt seregnél* levő orosz hadifoglyokat *pótlás nélkül* adja át.

Ha a kérést jóváhagyják, akkor lehetségessé válik a csere első szakaszának megvalósítása, anélkül, hogy a hátország stabilitását megzavarnánk.

Ez a 270 000 hadifogoly és az a 85 000 a hátországban levő *szolgálatképtelen* vagy *nem hasznosított* (betegek, hadifogoly táborokban levők) közösen képezik majd a hadifoglyoknak azt az első csoportját, amelyet az oroszok rendelkezésére bocsátunk. Ennek a csoportnak az az előnye, hogy annak révén az 1 osztrák—magyar — 1,5—2 orosz hadifogoly cserekulcsnak megfelelően saját embereink csaknem a dupláját (kb. 600 000) nyerjük vissza, akiket azután egy később még meghatározandó közvetett úton a hátországban levő és pótolandó orosz hadifoglyok cseréjére használhatjuk fel.

Nálunk a hátországban összesen 638 000 orosz hadifogoly van, közöttük a már említett 85 000 szolgálatra alkalmatlan hadifogoly és 553 000 olyan hadifogoly, akik a hátországban az iparban és a mezőgazdaságban dolgoznak. Ennek az 553 000 embernek a pótlás nélküli azonnali elbocsátása a gazdasági élet jelentős megkárosítását jelentené. Ezért *ezt a kontingenst csak akkor* szabad rendelkezésre bocsátani, ha már más munkaerőkkel pótolni tudjuk. Ezen túlmenően az erre hivatott központi szerveknek felül kellene vizsgálniuk, hogy valóban minden orosz hadifoglyot *ésszerűen* használnak-e fel. Mindenki tudja, hogy még ma is vannak olyan hadifoglyok, akiket nem *ésszerűen* használnak fel. Minél kevesebb hadifoglyot kell pótolni, annál több katonáról tudunk a hadsereg javára lemondani.

Azzal a 600 000 emberrel, akiket az első kontingensért (270 000 + 85 000) kapunk cserébe, a jelenleg a hátországi gazdasági életben tevékenykedő 553 000 embert kívánjuk közvetett módon lecserélni.

Ez a közvetett lecserélés abban áll majd, hogy hazatért hadifoglyainkat, akik általában a *fiatalabb* évfázatokhoz tartoznak, egy legfeljebb *négyhetes* üdülési szabadság után fokozatosan beállítjuk a hadseregbe és ennek fejében a hadsereg az idősebb évfolyamokat fokozatosan a hadigazdálkodás rendelkezésére bocsátja. A végrehajtás ezen módjával eleget teszünk egyrészt a „hadsereg megfiatalítása”-val kapcsolatos katonai, másrészt a „pótoljuk a leadott munkásokat” hadigazdálkodási követelésnek (lásd az 1. sz. mellékletet).⁴

Gömbös százados ezután azokról az *előkészületekről* beszél, amelyeket az egész akció sikeres végrehajtása érdekében meg kell tenni.

Javasolja, hozzák létre szakszervek bevonásával a *fogolycsere-parancsnokságot* az északkeleti hadrakelt seregnél. E legmagasabb parancsnokságnak lennének alárendelve a kicserélő helyek (hadifogoly átadó állomások).

A kicserélő helyek feladata lenne a hadifoglyok közvetlen átvétele. (Azono-

⁴ A jegyzőkönyv 1. sz. melléklete a pótlásügyi főnöknek a szovjet-orosz és osztrák-magyar hadifogolycsere lebonyolítására vonatkozó terve volt, melyet vázlat formájában a 148. oldalon közlünk.

sítás, póttettek szerinti összeállítás, a hátországba való elszállítás.) A pótteteknél előzetes intézkedéseket kell tenni a hazatérők átvételére és osztályozására, valamint az idősebb évfolyamoknak a későbbiek folyamán történő munkaközvetítésére.

Talán az is célszerű lenne, ha az orosz főparancsnokság mellé osztrák—magyar szerveket adnának azzal a feladattal, hogy a fogolycserét ellenőrizzék.

Végül azt is sürgetni kellene, hogy Oroszországban hasonló előzetes szervezési intézkedések következzenek be, hogy a saját és orosz kicserélő helyek *telefonösszeköttetésben* álljanak a fogolycsere panaszmentes lebonyolításának biztosítása céljából. Maga a csere vasúton, gyalogmenettel és tengeri úton bonyolódik majd le.

Most pedig rátérünk arra a kérdésre, hogyan zajlik majd le a hazatérteknek a munka révén idekötött orosz hadifoglyokkal való kicserélése.

Az elvnek a következőnek kell lennie: a hadsereg ütőképességét meg kell őrizni és állományát megfiatalítani, továbbá annyi embert kell a hátország rendelkezésére bocsátani, amennyi gazdasági élete szempontjából szükséges. (Mellékeljük a csere technikájának önkényesen feltételezett grafikus ábrázolását — 2. számú melléklet.) [Nem közöljük — A szerk.]

Ezt a célt akkor érhetjük el, ha egyrészt a hazatérő osztrák—magyar katonák nagy részét a hadsereghez irányítjuk, másrészt, ha a hátország gazdasági életében az ipar egyensúlyának fenntartása céljából mintegy 600 000 osztrák—magyar munkást a hadseregből elbocsátunk. Ez az 1867—1872. korosztályok szabadságolása révén megy végbe. Az 1873-as évfolyamatot a pótlásügyi főnök abból a célból tartja vissza, hogy közeléphessen ott, ahol hiányok adódnak. Ez az évfolyamat olyan *mobilitás*, amelyet az akció végrehajtása után szükség szerint véglegesen a hadsereg vagy a hadigazdálkodás rendelkezésére kell bocsátani.

A fenti évfolyamatok szabadságolása azt eredményezi, hogy mindenekelőtt az egész 1874-es és részben az 1875-ös születésű korosztályt is a hátország rendelkezésére bocsássák, és ezeknek az évfolyamatoknak kell majd a jelenleg a hátországban alkalmazott 1874—1899. évfolyambeli segédszolgálatosokkal együtt a belső szolgálatot és az őrszolgálatot a hátországban ellátnia.

Az 1876—1899 között született „A” és „B” minősítésűek, illetve azok a „C” minősítésűek, akik őrszolgálatra alkalmasak, számításba jönnek a harcoló csapatoknál való felhasználás szempontjából. A végrehajtási intézkedéseket csak fokozatosan lehet majd kibocsátani.

A katonailag végrehajtandó előzetes munkálatok során a feladatok a következőképpen oszlanak majd meg:

A Hadügyminisztériummal és a pótlásügyi főnökkel egyetértésben a Hadsereg-főparancsnokságának a feladata a szervezés a hadrakelt seregnél, továbbá az, hogy az Oroszországban tartózkodó osztrák—magyar hadifogoly katonákat megfelelően csoportosítsa (szervezze), valamint az, hogy az Oroszországban működő bizottságot az 1. melléklet értelmében a tömegek meghatározott mozgására utasítsa.

A Hadügyminisztérium, a cs. és kir. Honvédelmi Minisztérium és a m. kir. Honvédelmi Minisztérium feladata: a hazatértek átvétele a hátországban a pótteteknél; a hazatérők nyilvántartásba vétele, osztályozása és szabadságolása; azoknak a véglegesen szabadságolandó idősebb évfolyamatoknak munkaközvetítése és alkalmazása, akiket folyamatosan a katonai igazgatási szervek rendelkezésére bocsátanak a munkával foglalkoztatott orosz hadifoglyok leváltása céljából. A három katonai igazgatási szervre maradna annak eldöntése, hogy az orosz hadifoglyokat az idősebb korosztályok (1867—1872) szabadságolása és szabad munkára való toborzás révén, vagy az említettek *kötelező* munkába állításával kívánja-e felváltani.

A Hadügyminisztérium külön hatáskörébe tartozna a hadifoglyok egykori alkalmaztatásának pontos azonosítása (már a vonatban); az orosz hadifoglyok fokozatos összevonása a hátországban aszerint, hogy milyen mérvű az idősebb évfolyamatok munkábaállítására a leszerelési utasítás értelmében.

Az előadó így zárja szavait: feladatunk nagyon bonyolult. Viszonylag rövid idő alatt több millió embert kell elszállítani a rendszeres szállítmányok igénybevételén felül. Ez a cseremozgalom csak akkor vezet sikerre, ha egy egységes gondolat szerint a mindenkori helyzetnek megfelelően bonyolítják le.

Mivel ezen akciónak a során is csak egy célt követhetünk, nevezetesen a háború győzelmes befejezését, tekintettel az antant várható fokozott katonai erőfeszítéseire, teljességgel érvényesíteni kell a kiinduláskor felállított elvet: őrizzük meg a hadsereg ütőképességét és a hátország gazdasági termelését.

A beszámoló a továbbiakban az alábbi vita követi: Tombor alezredes utal Diósy ezredesnek arra a közbevetett megjegyzésére, hogy a hadifogolycsere során a hátországban a vasutak mellett elsősorban a mezőgazdaságra kell tekintettel lenni azzal, hogy a tavaszi és később az *aratási munkákra* előkészületeket tegyenek. A tavaszi munkákat valószínűleg még azoknak a hadifogolyoknak a közreműködésével fejeznék be, akik jelenleg a mezőgazdaságban dolgoznak. A munkára kész hadifoglyokat az aratás idejére is vissza kell tartani és csak azután kell őket az orosz kormány rendelkezésére bocsátani. Egyrészt helytálló az az ellenvetés, hogy sok hadifogoly meg fog szökni, ha az ellenségeskedés megszűnése után munkára fogják őket, másrészt azonban ismeretes, hogy sok orosz hadifogoly igen jól érzi magát nálunk. Utóbbiak bizonyára itt maradnak, ha munkájukért rendesen megfizetik őket.

A Központi Szállítási Főnökség képviselője, John őrnagy kijelenti: a Központi Szállítási Főnökség számára a leszerelés mindenekelőtt a vasúton és hajón való szállítás kérdése. A kicserélésre kerülő hadifogoly vasutasokat pótolni kell, de az orosz hadifoglyokat nem szabad olaszokkal vagy szerbekkel helyettesíteni, mert ebben az esetben azonnal csökkenne a munkateljesítmény. Éppen ezért a leadandó orosz hadifoglyok helyett másfél-kétszeres pótlást kell követelni. Szigorú különbséget kell tenni tanult és tanulatlan munkások között.

John őrnagy a továbbiakban a következő adatokat adja meg a vasúti szolgálatra alkalmazott hadifoglyokról:

Az osztrák államvasutaknál	7200
az osztrák magánvasutaknál	2000

Összesen 9200

orosz hadifogoly dolgozik.

Dolgozik még:

a magyar államvasutaknál	9000
a katonai vasutaknál (Északon, Délnyugaton és Délen)	4100
a hajókon (közvetlenül a központi szállításiirányításnak alárendelve)	1200
a polgári hajózási vállalatoknál	1200

Összesen 15 500 orosz

hadifogoly.

Dolgozik továbbá:

az egyes katonai vasútépítő vállalatnál	11 000 orosz
hadifogoly a vasúti munkacsapatokban	
ebből teljesen képzett munkás	11 000 fő
továbbá: közönséges munkaosztagok, melyek szintén oroszokból állnak	17 000 fő
a harcoló csapatoknál, de az építkezéseken foglalkoztatva	11 000 fő

Összesen 39 000 fő
plusz 25 000 fő

Összesen 64 000 fő

Eszerint a szállítással kapcsolatos szolgálati helyeken összesen 64 000 orosz hadifoglyot alkalmaznak.

John őrnagy hangsúlyozza, hogy ezt a számmennyiséget azért idézte, mert a vasúti szolgálat fontosságára akart rávilágítani, és azt akarta bizonyítani, hogy a Központi Szállítási Főnökség kívánságai minden figyelmet megérdemelnek.

Tombor alezredes a pótlásügyi főnök nevében tudomásul veszi a Központi Szállítási Főnökség képviselőjének közléseit és kijelenti, hogy a vasút igényeit mindenkor a legmesszebbmenően tekintetbe fogják venni. Teljesen kizárt dolog azonban, hogy a 64 000 vasúti munkás kivétel nélkül szakmunkás lenne. Biztosan sok olyan szakképzetlen munkás van a 64 000 között, akiknek a speciális kiképzése nem olyan, hogy ne lehetne őket azonnal pótolni.

Tombor alezredes azt kéri, hogy a Központi Szállítási Főnökség a pótlásügyi főnökkel részletesen közölje, hány szakember van a munkások között. Ezután valószínűleg arra a következtetésre lehet jutni, hogy e munkások egy részét szakemberekkel, másik részét egyéb saját munkásainkkal és a többieket más, esetleg olasz hadifoglyokkal kell felváltani. Ehhez azonban az kell, hogy a szállításirányítás változtasson azon az álláspontján, amely szerint olasz hadifoglyokat eleve nem lehet alkalmazni a vasúti munkások kicserélésére.

A központi szállításirányítás képviselője utal arra, hogy ők már 1916-ban írtak egy tanulmányt a hadifoglycseréről, és felteszi azt a kérdést, hogy hadifoglyainknak Oroszországból való elszállításával kapcsolatban nem lehetne-e más gyűjtőhelyeket is létesíteni. Itt különösen Ogyesszára gondol, ahonnan a hajóval való továbbszállítás meg lehetne valósítani. Lehetetlen lesz az összes hadifoglyot vasúton elszállítani, sőt a hadifoglyok egy részét a fronton levő kicserélő helyekig, *gyalogmenetben* kell vonultatni. (100 km-en felüli menetteljesítményre gondolva). A kicserélőpontokhoz vezető *ingaforgalom* létesítése mellett emel szót. Akkor bizonyos számú embert el lehetne szállítani és ugyanazzal a szerelvényvel ugyanannyi embert visszafelé továbbítani. A mozgósítás és a leszerelés közötti alapvető különbség éppen abban áll, hogy a *mozgósítás a személyi, a leszerelés az anyagi tényezőt* állítja előtérbe.

Gömbös százados utal arra, hogy az ilyen természetű részletkérdéseket a Hadsereg-főparancsnokságnak, a pótlásügyi főnöknek és a Hadügyminisztériumnak (Központi Szállítási Főnökség) egymással rendeznie kell majd. A 100 km-es menetteljesítmények kérdésesek és nem is célszerűek.

Tombor alezredes felveti a kérdést, hogy a katonai központok egyetértenek-e a legénységnek a pótlásügyi főnök által javasolt *korosztályonként*, fokozatos szabadságolásának elvével, vagy inkább a kategóriánkénti elbocsátást részesítik-e előnyben.

A megjelent képviselők mindannyian az *évjáratonkénti* szabadságolás mellett emeltek szót.

Egy javaslatra válaszolva Gömbös százados utal arra, hogy ebben a tekintetben milyen nagy szerepet játszana a *pótcsapattestek hazai községekbe való áthelyezése*. A pótlásügyi főnök már 4 hónappal ezelőtt ez irányú megkereséssel fordult a Hadsereg-főparancsnoksághoz és a minisztériumokhoz. Bizonyos okokból azonban nem lehetséges valamennyi pótcsapattestnek a haza területére történő visszavezénylése.

Báró Láng alezredes amellet foglalt állást, hogy létesítsenek *pótcsapattest-kirendeltségeket* hazai helységekből, hogy a hazatérőknek ne kelljen a területen kívül elhelyezett pótcsapattesteken keresztül kétszeres utat megtenniük.

Tombor alezredes azzal a felhívással fordul a vasút igazgatóságához, hogy amint az odairányított munkaerők eléggé beletanultak a munkába, azonnal alkalmazza a szükséges *korlátozásokat* is.

A magyar királyi Kereskedelmi Minisztérium képviselője közli, hogy a tapasztalatok szerint az idősebb évjáratokból kikerülő munkásoknak gyakran csak 10%-át lehet alkalmazni.

Brosch ezredes kijelenti, hogy az összes jelenleg tárgyalt kérdés egy részét

a Pétervárra küldött bizottság fogja rendezni. Az a szándékuk, hogy a *hadifoglyot mint saját országunk polgárát* kezeljék, vagyis rá is vonatkozzék a hadiszolgáltatásról szóló törvény. Úgy tűnik, hogy ez elérhető és legalábbis egy bizonyos időre megkaphatjuk ezen munkások nagy részét. Az utóbbi időben az oroszok sok esetben türelmesebbek a mi hadifoglyainkkal, mint amilyenek mi vagyunk az orosz hadifoglyokkal szemben. Ennek bizonyítéka: Pétervárott már szabadon bocsátották a hadifoglyok egy részét. A hadifoglyoknak saját szervezeteik vannak.

Gömbös százados azt válaszolja, hogy a hadifoglyok korlátozása tulajdonképpen hátrányos lenne számunkra katonai szempontból. Igyekezünk kell az akcióf gyorsan lebonyolítani, hogy azokat a kontingenseket (a fölösleget), amelyeket esetleg nem von el a munka, a hadseregbe tudjuk irányítani.

Diósy ezredes utal arra, hogy a béke eljövételének pillanatában az orosz hadifoglyokat egyáltalán nem tudjuk majd visszatartani, mivel nincs hatalmunk a hadifogoly ellen szemben. A hadifogoly egyszerűen abbahagyja majd a munkát és hazamegy, ha úgy tartja kedve. Ha tehát a hadifoglyokat visszatartjuk, akkor *az aratást veszélyeztetjük*. Diósy ezredes azt kívánja, hogy a hadifogolycseré lebonnyolítása az aratás kezdetéig érjen véget.⁵

Tombor alezredes úgy véli, hogy a pótlásügyi főnök, amennyire csak lehet, sürgetni fogja ezt, de nem hiszi, hogy a kicserélés az aratásig véget érne.

Diósy ezredesnek ama javaslatára, hogy először a hátszországban foglalkoztatott orosz hadifoglyokat kellene átadni abból a célból, hogy a munkaerők stabilitását a hátszországban még az aratás előtt elérjék, a pótlásügyi főnök képviselője azt válaszolja, hogy ez lehetetlen, mivel a legidősebb évjáratokat pótlás nélkül nem lehet leadni. A legidősebb évjáratokat nagyrészt a hazatérőkkel (indirekt módon) kell felváltani. Ezért célszerű, hogy mindenekelőtt olyan oroszokat használjunk fel saját katonáink kicserélésére, akiket anélkül át tudunk adni, hogy pótolnunk kellene őket.

Diósy ezredes ezt tudomásul veszi.

A cs. és kir. Kereskedelmi Minisztérium képviselője *törvénytelennek* nevezi azt az eljárást, hogy a hadifoglyokra alkalmazzák a hadszolgáltatási törvényt.

Brosch ezredes kijelenti, hogy e kérdés rendezése a pétervári tárgyalások menetétől függ majd, amelyekről Hughes útján tudósítani fogja a Hadsereg-főparancsnokságot. Hadszolgáltatási törvényen *ő hadkötelezettséget* ért. Oroszországban már bevezették ezt a mi hadifoglyainkra vonatkozóan.

Gömbös százados: a dezertálás megelőzésének egyetlen járható útja az lenne, ha *felvilágosítanánk az orosz hadifoglyokat* az akció szervezetet lebonyolításának szükségességéről, márcsak saját érdekükben is (ellátás, szállás). Ezt a *felvilágosítást* mind Oroszországban, mind nálunk végre kellene hajtani.

Diósy ezredes elöadja, hogyan képzeli el a legidősebb korosztályok szabad-ságolásának és hasznos foglalkoztatásának kérdését.

Az alapelv a következő: *a hadifoglyok pótlása az idősebb évjáratok szabad-ságolása útján történik*.

Ezeknek a korosztályoknak be kell vonulniuk pöttesteikhez, miáltal a helyi illetékesség szerinti elosztás automatikusan szabályozódik. E bevonulásoknak természetesen meg kell felelniük a hadifoglyok tervezett átadásának. A hadifoglyok átadása a rendelkezésre bocsátott munkások számához fog igazodni.

Diósy ezredesnek egy, a cs. és kir. földművelésügyi miniszterrel folytatott megbeszélése szerint a *gyakorlati megvalósítás* a következőképpen alakulhatna: *mezőgazdasági bizottságainknak* ma már rendelkezésére áll *a szabad és fel-szabaduló helyek jegyzéke*.

A pöttesteikhez bevonuló emberek kapnak egy ilyen *listát a fizetés egyidejű*

⁵ Egy, az ülés után Tombor alezredes és Diósy ezredes között lefolyt megbeszélés során Diósy ezredes hangsúlyozta, hogy az lenne a legcélszerűbb, ha a mezőgazdaságban foglalkoztatott orosz hadifoglyokat az aratás idejére még teljes létszámban *visszatartanák*. Ha ezen hadifoglyoknak csak egy részét vonnák ki az aratás idején, elősegítenek a szőkési szán-dékok kialakulását. (Az eredeti jegyzőkönyvben található megjegyzés.)

feltüntetésével. Azt az embert, aki munkahelyet választott és aláírta a *munkaszerződést, ennek a munkahelynek a céljaira* a csapattól el kell bocsátani. Ezzel a munkáltató biztosítékot nyer afelől, hogy a munkás nem hagyhatja ott egyik napról a másikra, másrészt pedig a munkás védelmet nyer a munkáltató önkényeskedése ellen. A *mezőgazdasági munkabizottságnak* pedig lehetősége van e szerződések biztosítására, mert az a munkás, aki munkahelyét el akarja hagyni, ezt csak a mezőgazdasági munkabizottság hozzájárulásával teheti meg.

További, gyakorlati megoldást igénylő kérdés az, hogy a munkáltató, aki tudja, hogy hajdani munkása a szabadságolt évjáratok soraiban van, lehetőséget nyer arra, hogy ezt az embert *már előzetesen* a maga számára elkötelezze.

Ez különösen előnyös lenne a mezőgazdaság számára.

Fontos az önálló gazdálkodók kérdése is.

Igen nehéz lesz arra kényszeríteni egy önálló gazdálkodót, hogy munkásként vállalon állást. Ennek folytán bekövetkezhetne, hogy a helyek egy része betöltetlen maradna. Azt a kérdést kellene tehát eldönteni, hogy lehet-e *önálló gazdálkodókat* ilyen szolgálati helyekre vezényelni.

Tombor alezredes megjegyzi: szükséges, hogy az érintett évjáratokat *ne bocsássuk el teljesen* a katonai szolgálatból, hanem csak *szabadságoljuk* vagy *mentsük fel*, illetve vezényeljük őket. Így lehetővé válik a munkások célszerű szervezése. Az önálló gazdálkodókkal kapcsolatban a következőket kellene figyelembe venni: az önálló gazdálkodók egy része a saját birtokán dolgozó orosz hadifoglyot váltja fel. A hadsereghez bevonult önálló gazdálkodók egy része ellenében egy másik részt felmentettek. A pótlásügyi főnöknek nincs kifogása az ellen, hogy az önálló gazdálkodóknak ez előbbi részét is felmentsék és hogy ezek otthonukban dolgozzanak, *ha azok, akiket helyettük felmentettek, most bevonulnak.*

Az ellen sem lehetne kifogást emelni, hogy a többi önálló gazdálkodó is a saját birtokán dolgozzék, ha ezáltal nem kell emelni a szabadságolandók összlétszámát.

Lakóhelyén belül azonban a szabadságolt önálló gazdálkodót is kényszeríteni kellene, hogy ne csak a saját birtokát művelje meg, hanem a kollektív munkában is részt vegyen, ha a saját birtoka nem igényli munkaerejének teljes felhasználását.

Dr. Manlicher, a cs. és kir. Honvédelmi Minisztérium képviselője úgy véli, hogy speciálisan Ausztriában a felmerülő nehézségeket új törvényhozó intézkedésekkel kell elhárítani.

A magyar királyi Földművelésügyi Minisztérium képviselője azt válaszolja, hogy Magyarországon a fennálló törvények és kormánymeghatalmazások teljességgel elegendők.

A cs. és kir. Vasútiügyi Minisztérium képviselője, Dittes építésügyi főtanácsos a lehető leghamarabb intézkedéseket kíván azoknak a hadifogoly munkásoknak a folyamatos pótlására, akik esetleg megszökhetnek, ugyanakkor hangsúlyozza (John őrnagy fejtegetéseivel ellentétben), hogy az olasz hadifoglyok közül jobb minőségű munkaerők kerülnek ki, mint az oroszok közül.

Tombor alezredes kérdésére ez a képviselő kijelenti, hogy a vasutaknál foglalkoztatott orosz hadifoglyoknak havonta 20—25%-át kellene olasz hadifoglyokkal felváltani.

Brosch ezredes: a Hadsereg-főparancsnokságának alapvető érdeke, hogy a vasutak simán működjenek.

Tombor alezredes azt javasolja, hogy 1:1 arányban hajtsák végre az átadandó orosz hadifogoly vasúti munkásoknak olasz vasúti munkásokkal való pótlását és indítványozza, hogy ezen hadifoglyok cseréjének további részleteit külön ülésen tisztázzák.

Végül kijelenti, hogy ez az akció nem érinti a pótlásigény fedezésére az 1918. évre vonatkozóan hozott valamennyi intézkedést, és azokat a hadsereg ütfőereje fenntartásának érdekében meg kell valósítani.

Minél eredményesebben zárulnak ezek az akciók, annál könnyebb lesz végrehajtani az előttünk állót, annál gyorsabban bocsáthatók az idősebb évfolyamok

a kormányok rendelkezésére, és ezzel annak a követelménynek is eleget teszünk, hogy a lakosság a különbékét megkönnyebbüléssel vegye tudomásul...

2 melléklet.⁶

A tanácskozást berekesztik.⁷

HL. HM. Mg. a. Mg. b. osztály, 1918. Mg. tétel 155. eln. a. sz. — A pótlásügyi főnök, Hazai Samu vezéreztetés 1918. január 2-án kelt s a Honvédelmi Minisztériumhoz intézett átiratához mellékelt német nyelvű gépelt jegyzőkönyv alapján készült fordítás.

3.

A KÖZÖS HADÜGYMINISZTERIUM 10. HADIFOGOLY OSZTÁLYÁNAK BIZALMAS KÖRTÁVIRATA A BRESZT—LITOVSZKI BÉKESZERZŐDÉS ALÁÍRÁSA UTÁN AZ OROSZ HADIFOGLYOK LÁZONGÁSÁNAK, MUNKAMEGTAGADÁSÁNAK MEGAKADÁLYOZÁSA ÉRDEKÉBEN TEENDŐ INTÉZKEDÉSEKRŐL

Bécs

1918. március 14.

A Hadügyminisztérium felhatalmazott minden katonai parancsnokságot a következő közzétételére: tekintettel arra, hogy egyre több szökési eset és engedetlenség fordul elő az orosz hadifoglyok között, ki kell hirdetni minden hadifoglytáborban, minden munkahelyen és minden egyéb helyen, ahol orosz hadifoglyok tartózkodnak, hogy azt a hadifoglyot, aki mostantól számítva a szabályos fogolycsere lebonyolításáig megszökik, megtagadja a munkát vagy engedetlenkedik, katonai hadifogly munkacsapatba sorozzák be, és büntetésből csak az egész csere lezárulásakor bocsátják majd haza. Hozzá kell fűzni, hogy az osztrák—magyar katonai közigazgatás az orosz és az ukrán kormányval kötött és a jövőben kötendő, a hadifogolycserére vonatkozó minden megállapodást szigorúan be fog tartani, és semmilyen körülmények között nem tűrheti el a szükséges katonai rend megbontását, vagy a hadifoglyok bármiféle önkényeskedését. A hadifoglyok intelligensebb része ügyeljen arra, nehogy néhány lázadó elem a renddel szembeszegülő magatartásával a katonai közigazgatás által tervezett könnyítő intézkedéseket lehetetlenné tegye és ezáltal saját jóakarató bajtársainak is a leg súlyosabbban ártson.

Kapja: minden katonai parancsnokság és a *Nyegyelja* című hadifogly lap szerkesztősége. Tudomására hozatik a cs. Belügyminisztériumnak, a cs. Földművelésügyi Minisztériumnak, a magyar kir. földművelésügyi miniszternek, a cs. Landwehr-minisztériumnak és a magyar kir. honvédelmi miniszternek. A Hadügyminisztérium bizalmasan kéri, gondoskodjanak arról, hogy ez a gazdasági okokból szükséges rendelkezés nyilvánosságra hozatala ellenére se kerüljön be a sajtóba, mert ha a semleges, illetve ellenséges országokban tudomást szereznek róla, akkor orosz részről olyan ellenintézkedések lennének várhatók, amelyek árthatnának a hazatérési mozgalomnak.⁸

A Hadügyminisztérium 10. hadif[ogoly] oszt[álya] 19 287. sz.

Országos Levéltár. FM K—184. 1918. 62/h—55 001 (56 680) 8—10. fol. A német nyelvű eredeti távirat alapján készült fordítás.

⁶ Az 1. sz. melléklet a tervezett kicserélés két fázisát, a 2. sz. melléklet a kicserélési folyamat 6 fázisát ábrázolja grafikusán, amit nem közlünk.

⁷ A jegyzőkönyv aláírása hiányzik.

⁸ Az intézkedést a sajtó nem közölhette, a foglyoknak a munkahelyeken és a táborokban a rájuk vonatkozó mértékben szóban hirdették ki, hogy ne nyújtsanak írásos bizonyító anyagot egy esetleges szovjet-orosz tiltakozáshoz.

A Fővárosi Gázműveknél dolgozó több száz orosz hadifogly részére a budapesti katonai parancsnokság rendeletéből az alábbi kivonatot ismertették a foglyokkal:

„Kivonat a Militárkommandóznak 1918. március hó 21-én M. A. 14 013 sz. a. k. rendeletéből (Militárkommandoparancs 75/1918.)

1. Orosz foglyok éppúgy tartoznak dolgozni mint eddig. Semminemű könnyebbülés nem engedélyezhető. A foglyok éppúgy mint eddig nem élvezhetnek nagyobb szabadságot. Saját költségükön nem utazhatnak hazájukba a foglyok,

2. Mindenekelőtt a beteg és rokkant foglyok lesznek útbaindítva.

3. Akarata ellenére senki vissza nem tartható, vagy Oroszországba vissza nem küldhető. (Letelepedés.)

4. A foglyok bevonásának sorrendje: a hadvezetőség tekintettel lesz a gazdasági viszonyokra.

RÉSZLETEK AZ OROSZ NYELVŰ CENZÚRACSOPORT
APRILIS HAVI JELENTÉSÉBŐL A MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁRA
VISSZATARTOTT OROSZ, LENGYEL ÉS UKRÁN HADIFOGLYOK
HANGULATÁRÓL

Bécs

1918. május 2.

A. Lukasevszkij hadifogoly, 110. munkaosztag, „U” hadifogoly-állomáson a következőket írja 1918. március 10-én: „Itt ülünk a régi helyünkön, mintha még nem kötöttek volna békét és a háborút tovább folytatnánk. Ha Japánban a hadifoglyoknak sokáig kellett várniuk, akkor az a Távól-Keleten történt. Mi azonban Európában vagyunk, méghozzá hazánkhoz közel, de haza nem juthatunk. Másfél hónap telt el azóta, hogy békét kötöttek Ukrajnával, amelynek fiai vagyunk, de úgy tűnik, hogy kevésé vannak tekintettel ránk...”

Kaufmann⁹ hadifogoly így ír a Csongrád megyei Szentesről 1918. március 22-én: „Látom, az jutott osztályrészemül, hogy még sokáig levelezem. Nyereszkedési vágyból tartanak vissza minket. Hiszen a földbirtokos urakat nem lehet megfosztani az olcsó munkaerőtől, nemde?...”

T. Abaskin hadifogoly írja a magyarországi Kecskemétről 1918. március 31-én: „Oroszországból visszatérnek a hadifoglyok. Azt állítják, hogy kicsérték őket... Azt hiszem, mi leszünk az utolsók, akik hazatérnek, mivel Magyarország gabonában gazdag. Azért, hogy ne maradjon munkások nélkül, a foglyokat egy időre visszatartják...”

Andrej Nyecsitajlo hadifogoly így ír Wales-ből 1918. március 12—15-én: „Végre megértem azt a pillanatot, amikor felhangzott az a nagy szó, hogy béke. A papíron az áll, hogy az orosz és a német nép mostantól kezdve egyetértésben és békében él. A valóságban azonban nem ez a helyzet és nem is lesz soha. Mind én, mind bajtársaim ezrei pontosan úgy dolgozunk, mint régen, és folyton ezt halljuk: »Orosz, dolgoznod kell«, vagyis ellenvetés nélkül dolgozni kell. Mert hát kényszeríthet-e az ember egy barátot arra, hogy 6 kopejkás vagy 25 krajcáros napszámért napi tizenhárom órát dolgozzon? Ez nem baráti bánásmód, hanem erőszak, rabzsolgaság. Az orosz és a német nép közötti baráti kapcsolatokat azzal a viszonyal hasonlítom össze, amely a parasztok és Potocki gróf között uralkodott. A grófnak szokása volt, hogy szükség esetén befogja a parasztokat igavonónak. A német Potocki nyomdakaiba lép. Felbukkantak olyan híresztelések is, hogy mindannyiunkat hamarosan táborokba küldenek a munkahelyekről, azért, hogy onnan hazaszállítsanak. Gazdáink összedugták a fejüket és közösen járási elöljárójukhoz fordultak, hogy biztosítsák magukat annak támogatásáról abban a tervükben, hogy minden foglyot visszatartsanak, azért, hogy a foglyok ingyen elvégezzék számukra a tavaszi munkát. Ezt a szándékukat el is érték. De egyiküknek sem jutott eszébe, hogy gondoskodjon ezeknek a reggeltől éjszakáig az ő számukra dolgozó szerencsétleneknek a béremeléséről. Egész héten a gazdánál dolgozunk, és vasárnap a fehér-

Kihirdetendő azonnal:

Mindazok a foglyok, akik 1918. március 1-je után megszöktek vagy megszöknek, továbbá akik fegyvelemsértést követnek el, vagy rendellenes, vagy excessiv magatartást tanúsítanak és ezek miatt büntetést kapnak, vagy március 1-je után kaptak, legutóljára lesznek hazájukba visszaszállítva. Minden foglyot a munkahelyén fogják keresni; bárminemű kísérlet Oroszországba visszaszökni, eredménytelen marad...

7. Kihirdetendő továbbá azonnal:

A visszaszállítás közben a legnagyobb rendet és fegyelmet kell tartani. Engedetlen foglyokat le kell tartóztatni, a vonatról leszállítani és a legközelebbi foglyótáborba küldeni, ahonnan a legutolsó transporttal lesz az illető Oroszországba visszaküldve...

9. A foglyok panaszait azonnal el kell intézni, miután a foglyok a foglyótáborban elutazásuk előtt erre vonatkozólag kihalgattatnak...

14. Ha orosz foglyok olyan szándékkal távoznak a munkahelyről, hogy oda már vissza nem térnek, azt szökésnek kell tekinteni és ugyanolyan eljárást kell követni, mint eddig. Sabotage és röpiratok terjesztése ellen erélyesen kell fellépni; a foglyokat figyelemmel kísérni.

Felhívom az osztályvezető urakat, hogy az 1., 2., 5. és 14. pontok kihirdetése iránt azonnal intézkedjenek.” (Fővárosi Levéltár. Budapest. Föv. Gázművek iratai. ig. 17. d. 1918—1919. 101. cs. 362/1918. Magyar nyelvű gépelt kivonat.)

⁹ A német nyelvű levélkivonatban „Koifmann” áll.

nemünket, a csizmánkat stb. kell javítanunk. Én és sok ezer bajtársam állítjuk és megmaradunk ezen állításunk mellett, hogy ez nem barátság és belátás, hanem erőszakot és kizsákmányolás. Ezek a ravasz parasztochák értik a módját, hogy hogyan tereljék el magukról minden eszközzel a magasabb hatóságok figyelmét, és ha egy hadifogolynak eszébe jutna, hogy jogának érvényt szerezzen, akkor Tirolba vezénylik, ahol a biztos halál várja...”

Kriegsarchiv. Wien, AOK GZNB Z. Abt. „D” Res 5086. Fol. 10—11. A német nyelvű gépelt levélkivonatok alapján készült fordítás.

5.

AZ OSZTRÁK—MAGYAR HADÜGYMINISZTERIUMNAK
AZ OROSZORSZÁGBÓL, UKRAJNÁBÓL, FINNORSZÁGBÓL, VALAMINT
A KÖZPONTI HATALMAK MEGSZÁLLÁSA ALATT ÁLLÓ
TERÜLETEKRŐL SZÁRMAZÓ HADIFOGOLY LEGÉNYSÉGGEL SZEMBEN
KÖVETENDŐ BÁNÁSMÓDRA VANATKOZÓ SZOGORÚAN BIZALMAS
UTASÍTÁSA

Bécs

1918. május 3.

A Hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztálya 22 222/18. számú rendeletében foglalt határozatoknak megfelelően az állandóan vagy átmenetileg a hadifogolytáborokban, hadifogoly munkáskülönítményekben, hadifogoly munkatáborokban vagy a hadifogoly tiszti állomáshelyeken tartózkodó hadifogoly orosz legénységi állományú személyekkel szembeni bánásmódra vonatkozóan a következő határozatokat kell azonnali hatállyal életbe léptetni:

1. *Alapelvek:* az Oroszországgal és Ukrajnával való békekötés után az egykori orosz hadsereg Ausztria—Magyarország területén tartózkodó tagjait még nem lehet szabadnak tekinteni, mert a Hágai Egyezmény nem a hadifogolyok békekötés utáni szabadonbocsátását, hanem csak mielőbbi hazaszállításukat követeli meg. A hazaszállítás végrehajtásának módját külön megállapodások szabályozzák és minden államban a kényszerítő jellegű gazdasági mérlegelések és a szállítási lehetőségek határozzák meg.

A hadifogoly katonai minőségében került hatalmunkba és állandóan katona marad, amíg a Monarchiában vagy a Monarchia által elfoglalt területeken tartózkodik.

A Hágai Egyezmény értelmében mint katona alárendelt a saját katonáinkra nézve érvényes törvényeknek, előírásoknak és szokásoknak. Ezen a jelenlegi oroszországi viszonyok sem változtathatnak.

Ezért semmilyen körülmények között sem szabad megtérni a szociális-forradalmi eszmék és azok propagandájának terjesztését a hadifogolyok között.

Az ilyenfajta vétséget elkövető elemekkel szemben a legszigorúbban kell eljárni. A legsürgősebben megbízhatóan el kell különíteni őket a többi hadifogolytól.

2. *Szabadságkorlátozások:* az a körülmény, hogy a hadifogolyok olyan államhoz és olyan hadsereghez tartoznak, amely még rövid idővel ezelőtt ellenséges viszonyban állt velünk, továbbá a hadifogolyok katonai mivolta megkíván, illetve megenged bizonyos szabadságkorlátozásokat a hadifogolyok szabadonbocsátásáig.

Továbbra is érvényes az a tilalom, hogy a csoportokba elkülönített hadifogolyok nem érintkezhetnek más zárt csoportok tagjaival a táboron belül.

Tilos gyűléseket tartani, továbbá a tiszti részlegekbe a hadifogolytábor parancsnokának engedélye nélkül belépni.

Fegyelmi okokból nem engedhető meg az érintkezés tiszt és közlegény között. Különösen kivételes esetekben a hadifogolytábor parancsnoksága engedélyezheti, hogy közeli rokonságban levő hadifogolyok felügyelet mellett beszélgetést folytassanak egymással.

Az előírásoknak nem engedelmeskedő hadifoglyok magukra vessenek, ha hátrányos helyzetbe jutnak azáltal, hogy megbüntetik, majd szigorúan rendszabályozott, katonai szervezettségű, kevesebb szabadságot biztosító munkacsapatokba vezénylik őket és később kerülnek sorra a hazaszállításkor.

3. *Munkakötelezettség: a népre és az államra ránehezedik a háborús helyzet*, amelyet ellenségeink erőszakos és a nemzetközi jogba ütköző intézkedései teremtettek. *A semmittevők számára nálunk nincs kenyér.* Csak az tarthat igényt a manapság nagyrészt az állam által előteremtett táplálékból való részesedésre, aki dolgozik. Nagyon téved az a hadifogoly, aki azt hiszi, hogy *megtagadhatja a munkát*, anélkül, hogy az ellátásban hiányt szenvedne. Néhány hadifogoly-nak az Oroszországban levő osztrák—magyar hadifoglyok szabadságára való hivatkozása a valódi helyzet elferdítése. Embereink ezreit, akik az ellenség földjéről hazatértek, *nem humánus, baráti indítékok* miatt bocsátották szabadon, hanem *táplálék nélkül üzték el őket*, akik keserű nyomorúságban fáradalmak és hányattatások közepette keresik hazájukat.¹⁰

4. *Adminisztratív rendelkezések:* a költségekre, az ellátásra és a ruházatra vonatkozóan az eddig érvényben levő alapelvek és rendelkezések továbbra is fennállnak.

5. *Letétbe helyezések:* a hadifogolytáborokban levő orosz hadifoglyok számára tíz naponként maximálisan 50 korona, vagyis naponként 5 korona helyezhető letétbe.

6. *Munkarend:* a munkaidőt, a pihenést és a munka közbeni szüneteket illetően ugyanazok a normák érvényesek, mint amelyek a tábori személyzetünkre vonatkoznak.

7. *A szabad mozgással kapcsolatos engedmények:*

a) *Kíséret nélküli kimenő.* Megbízható, jó magatartású orosz hadifoglyoknak, különösen az egyéves önkénteseknek a *szolgálat adta lehetőség szerint* megengedhető, hogy a *napi elfoglaltság befejezése után a takarodóig* a hadifogolytábor *közvetlen közelébe* — mintegy 2 km távolságnyira — kísérszemélyzet vagy kíséret nélkül szabadon kimehessenek. Ezt a körzetet a táborparancsnokságnak a katonai állomásparancsnokságával és a politikai hatóságokkal egyetértésben pontosan meg kell határozni. A fontos jelzőtáblákon a szabad mozgási terület határát feltüntető jelekkel (fatábla orosz nyelvű „állj — vissza” felirattal) lehetőség szerint jelezni kell.

A hadifoglyok számára a *legszigorúbban tilos* kíséret és írásbeli szolgálati megbízatás nélkül a nagyobb városok (tartományi székhelyek) területére lépni.

b) *Vendéglők, nyilvános helyek látogatása:* a vendéglők, nyilvános helyek, valamint mozi- és színházi előadások megbízható orosz hadifoglyok részéről történő látogatása ellen a Hadügyminisztériumnak általában semmilyen kifogása nincsen. Az ilyen látogatások azonban nem szolgáltathatnak alkalmat tömeges csoportosulásokra, rendezavarásokra és kihágásokra.

Általában ajánlatos lenne az ilyen helyek látogatására vonatkozóan ezek tulajdonosaival, a katonai állomásparancsnokságával és a politikai hatósággal egyetértésben közelebbi megállapodásokat kötni.

A színházi, mozi- és zenei előadásokon, amelyeket a tapasztalatok szerint több hadifogoly együttesen szokott felkeresni, a rendbontások elkerülésére mindig jelen kell lennie saját felügyeleti szerveinknek (egy tiszt néhány tiszt-helyettes kíséretében), valamint egy hadifogoly orosz tiszthelyettesnek, tolmácsi minőségben.

c) *Igazolványok:* az orosz hadifoglyok csavargásának elkerülése céljából min-

¹⁰ A szocialista forradalom osztályalapon állva tett különbséget a foglyok között. A legénység helyzete javult, a tisztéké romlott. Más volt a hadifoglyokkal szembeni bánásmód az ipari központokban és más vidéken, ahol a szovjetekben még az eszerek voltak többségben. A munkanélküliség réme az elmaradott munkások egy részét a foglyok ellen hangolta, kenyerüket felették tőlük, s befolyásukat az utóbbiaknak a termelésből való eltávolítására használták fel. Az osztrák—magyar hadvezetés a szocialista forradalom benyomásait az összefüggésükből kiragadott tényekkel akarta ellensúlyozni.

den olyan hadifogolynek, aki engedélyt kapott a hadifogolytábor környékén való szabad mozgásra, pontos személyi adataival és személyleírásával ellátott piros színű igazolványt kell kiadni, amelynek hátlapján fel kell tüntetni a hadifogolytábor által megállapított körzet vázlatát.

d) *Rokkant és gyengélkedő hadifoglyok*: a rokkant és gyengélkedő, jó magatartású hadifoglyoknak, amennyiben állapotuk ezt lehetővé teszi, alkalmas kell adni arra, hogy kísérettel és megbízható hadifogolytársaik (egészségügyi személyzet) segítségével szintén élhessenek a biztosított kedvezményekkel.

e) *Órjáratok*: a helyi viszonyoknak megfelelően, valamint a szerzett tapasztalatok alapján a hadifogolytábor készenléti állományából, majd pedig az őrszemélyzetből olyan járőröket kell a hadifogolytábor közvetlen környékére irányítani, akik mellé egy vagy több szolgálatot teljesítő hadifogoly orosz tiszt-helyettest vagy közlegényt kell adni tolmácsi minőségben, akiknek a feladata, hogy az orosz hadifoglyok magatartását hatékonyan ellenőrizzék.

Különösen az első időben igen ajánlatos, hogy ezeket a járőröket saját tisztjeink is elkísérjék.

f) *A kapott kedvezményekkel való visszaélés*: a szabad mozgás terén kapott kedvezményrel való mindenfajta visszaélést szigorúan üldözni kell.

Kisebb kihágások ennek a kedvezménynek 60 napig, illetve 3 hónapig terjedő megvonását vonják maguk után.

Rossz magatartás és rendbontás esetén, valamint akkor, ha a kedvezmények a helyi lakossággal való súlyos viszályokra adnak alkalmat (lopások, verekedések, a közerkölcs megsértése és ehhez hasonló), a kedvezményeket *általánosan* be kell szüntetni és a fölöttes katonai parancsnokságnak, valamint közvetlenül a Hadügyminisztériumnak jelentést kell tenni.

g) *A politikai hatóságokkal való egyetértés*: nyilvánvalónak látszik, hogy a hadifogolytáborokban tartózkodó orosz hadifoglyok életvitelében bekövetkező *ilyenfajta* változtatás kezdete nem valósítható meg különböző fajta súrlódások nélkül. Ezért szükség lesz az összes hivatott szervek minden előrelátására, tapasztalatára és energiájára ezeknek a kérdéseknek a rendezése céljából, amelyekre a kölcsönösség elvárása, valamint más fontos tényezők miatt minden tekintetben kielégítő megoldást *kell* találni. A helyi viszonyoknak megfelelő szűkebb keretek között megállapítandó normákat ezért a politikai hatóságokkal egyetértésben kell megfogalmazni. Ennek során a katonai fegyelem és rend szigorú betartását mind a hadifoglyokat, mind saját legénységünket illetően, valamint a szolgálat zökkenőmentes további ellátását, súlyosan megpróbált lakosságunk javának a legmesszebbmenő figyelembevételét és a közerkölcsöt állandóan szem előtt kell tartani.

h) *A kedvezményeket ellenző megfontolások*: egyrészt a hatóságok, valamint a helyi lakosság részéről néhány alkalommal előadott súlyos megfontolások eloszlátása, másrészt az orosz hadifoglyok magatartásának helyes irányba terelése céljából célszerű lesz először csak azoknak az orosz hadifoglyoknak engedélyezni a szabad kijárást, akiknek a magatartása, neveltetése és intelligenciája biztos garanciát nyújtanak arra nézve, hogy viselkedésük semmiféle visszaállásra nem nyújt alkalmat, és ezt a kedvezményt fokozatosan kell majd kiterjeszteni nagyobb számú hadifogolyra.

i) *A szomszédos helységek lakosságának felvilágosítása*: az illetékes politikai hatóságok a hadifogolytáborokkal szomszédos helységek lakosságát minden esetben újra ki fogják oktatni a hadifoglyokkal szemben tanúsítandó magatartásról.

8. *Saját személyi állományunk viselkedése*: saját személyi állományunk viselkedése változatlanul a *szolgálati szabályzatnak megfelelő, következetes és jóindulatú* marad, amilyen eddig is volt.

9. *Kérelmek és panaszok*: erre a saját legénységünkre nézve érvényes fennálló rendelkezések vonatkoznak.

Orosz hadifoglyoknak a Monarchiában való letelepedés iránti kérelmeire, házasságkötések engedélyezésére stb. a 10. hadifogoly osztály 8888/18. számú

hadügyminiszteri rendeletének 17. pontja, továbbá a 22 222/18. számú rendeletének 19. pontja érvényes.¹¹

10. *Büntetések:* a visszaélések fegyelmi és hadbírószági üldözését illetően az eddigi határozatok maradnak érvényben.

11. *A jelenleg nem Oroszországhoz tartozó területekről származó egyének:* az Oroszországból kivált korábbi orosz területekről származó egyénekre nézve a jelenlegi rendelkezések érvényesek, amennyiben ezeket külön intézkedések nem szabályozzák.

12. *Más ellenséges nemzethez tartozó hadifoglyok:* a többi államhoz tartozó ellenséges hadifoglyokra nézve az eddigi rendelkezések maradnak érvényben.

13. *Megkeresések:* amennyiben az illetékes katonai vagy polgári szerv úgy véli, hogy *valamely idevonatkozó szükséges döntésért nem viselheti egyedül a felelősséget vagy, hogy elvi döntést kell hoznia*, úgy a felvilágosítást kérő ívet az illetékes katonai parancsnoksághoz kell eljuttatni, amelynek elsősorban feladata az ügy elintézése. Az ilyen kérdéseket különösen akkor kell a Hadügyminisztériumhoz továbbítani, ha általános *egységes intézkedés* vagy a nem katonai központi szervekkel való egyetértés szükségesnek látszik. Olyan kérdésekről, amelyek a közbiztonságra, a népgazdaságra vagy magukra a hadifoglyokra nézve komoly veszélyt jelentő ügyekre vonatkoznak, táviratilag (telefon útján) kell értesíteni a katonai parancsnokságot, amely azután szükség szerint egyetértésre jut a Hadügyminisztériummal...¹²

A miniszter helyett:
Dáni vezérőrnagy

Kriegsarchiv. Wien. KM. Kriegsüberwachungsamt. 1918. Nr. 21 036. Német nyelvű sokszorosított másolat alapján készült fordítás.

6.

AZ OSZTRÁK—MAGYAR KÖZÖS HADÜGYMINISZTÉRIUMNAK A SZOVJET HADIFOGOLY GYÁMOLÍTÓ BIZOTTSÁGGAL, ANNAK TAGJAIVAL SZEMBENI MAGATARTÁSRA VONATKOZÓ SZIGORÚAN BIZALMAS INSTRUKCIÓJA¹³

Bécs

1918. szeptember 10-én.

A hadifoglyok hazaszállításával kapcsolatosan a legnagyobb nehézségekkel küzdő, Oroszországban működő misszióknak munkájának megkönnyítése céljából a Hadügyminisztériumnak úgy kellett döntenie, hogy engedélyezi az orosz szovjet kormány egy hadifogoly gyámolító bizottságának Ausztria—Magyarországra való beutazását.

Az orosz misszió székhelye Bécs és három úgynevezett helyi bizottságot alkot, amelyek a különböző katonai parancsnokságokhoz tartozó körzetekben a hadifoglyokról való gondoskodással foglalkoznak.

1. Az I. Helyi Bizottság először a bécsi katonai parancsnokság körzetében, majd Felső-Ausztriában és Salzburgban látogatja meg a hadifoglyokat.

¹¹ A letelepedésre vonatkozó kérelmeket a helyi hatóságok véleményezték, egynéleg bírálták el. A döntést általában halogatták a fogoly háború előtti lakhelyéről beszerzett iratok megérkezéséig, a viszonyok ottani rendeződéséig. 1918. szeptember 13-án a Hadügyminisztérium körlevelet adott ki, s ebben összefoglalta azokat a jogszabályokat, amelyek az orosz hadifoglyok ügyeinek folyamán érvényesítésre kerültek. Ezek közé tartoztak családjogi, letelepedésre, az állampolgárság megszerzésére vonatkozó rendelkezések is. (HL. HM. Mg. a) és Mg. b) osztály. 1919. Mg. tétel. 155. eln. a. sz.)

¹² A továbbiakban azoknak a szerveknek a felsorolása található, amelyeknek a címére megküldték az utasítást.

¹³ Hosszas huzavona után az osztrák—magyar kormány hozzájárult egy szovjet—orosz hadifogoly-gyámolító bizottság bebecsátásához. A bizottság 21 tagja dr. Jákov Bermannal az élen egy szeretetadományokat szállító szerelvényvel érkezett meg 1918. augusztus 7-én a bécsi pályaudvarra. A bécsi Hadi Felügyelő Bizottság (Kriegsüberwachungsamt) azonnal megfigyelés alá helyezte a szovjet delegáció tagjait, korlátozta a sajtóval való kapcsolatát, megtiltotta, hogy politikai tevékenységet folytasson. (KAW KM KUA 1918. Nr. 3395, 34 802.)

2. A II. Helyi Bizottsághoz tartozik a pozsonyi és budapesti katonai parancsnokság körzete.

3. A III. Helyi Bizottság leitmeritzi katonai parancsnokság körzetében fogja meglátogatni a hadifoglyokat.

Ennek során elsősorban a hadifogolytáborokat lehet majd megtekinteni, majd olyan hadifogoly munkaosztágokat, ahol biztosra vehető, hogy nem tesznek szóvá komoly panaszokat. A valamely hadiszükségletet kielégítő üzemekben dolgozó hadifoglyokat nem lehet meglátogatni.

Mivel szükség van ezeknek az orosz bizottságoknak a szigorú ellenőrzésére, egyelőre nem engedélyezték számukra az általuk elérni kívánt decentralizált elhelyezést a katonai parancsnoksági körzetekben. Mindig visszatérnek majd a főbizottság székhelyére, amint körűjük egy részét megtették.

A missziókat a Hadügyminisztérium képviselői vezetik be kerületeikbe, mégis feltétlenül szükséges, hogy a legnagyobb gondossággal kiválasztott kísérőket adjanak melléjük, akik egyaránt garantálják a tapintatos magatartást és a küldöttek valamely kétes tevékenységének a megakadályozását. A nyelvtudás nem követelmény, mert a bizottságok összes tagjai a szükséges mértékben birtokában van a német nyelvnek.

A hadifogolytáborok felügyelőinek a katonai parancsnokságok területén a missziókat — jelenlétük egész ideje alatt — állandóan szem előtt kell tartaniuk és amennyire csak lehetséges, el is kell kísérniük őket. Ennek szükségesége érthetővé válik, ha utalunk arra, hogy az ezekkel a missziókkal szembeni bánásmódban vétett minden hibáért saját, Oroszországban tartózkodó misszióknak kell majd bűnhődni, és hogy másrészt az orosz szovjet köztársaság által delegált misszió tagjainak politikai és katonai nézetei a mi katonai és államrendünk elveivel teljességgel összeegyeztethetetlenek.

Minden kísérő szervnek szigorúan szem előtt kell tartania, hogy annak a természetesen meglévő ellenszenvnek, amelyet minden császári és magyar királyi tiszt érez az ilyen nézeteket valló személyekkel szemben, sohasem szabad megmutatkoznia. Az orosz szovjet köztársasággal békét kötöttünk, szerveik nyomatékosan támogatják hadifogoly-evakuációnkat. Politikai és társadalmi nézetek, bármilyen kevésbé is rokonszenvesek számunkra, nem okozhatnak kárt nekünk, amíg nem kísérlik meg, hogy katonáinkra vagy állampolgárainkra hatást gyakoroljanak. Tévedés lenne azt hinni, hogy a bizottságnak szabad a hadifoglyok között politikai vagy társadalmi propagandát kifejteniük. Egyrészt hadifoglyainknak a lakossággal való szoros kapcsolata, másrészt a hadifoglyoknak Ausztria—Magyarország gazdasági élete terén kifejtett sokoldalú tevékenysége nem engedi, hogy a hadifoglyok olyan eszméket fogadjanak be, amelyek alkotmányos és társadalmi körülményeinkkel összeegyeztethetetlenek. Az orosz bizottság egy hadifoglyokról gondoskodó bizottság, és nem agitációs szerv.

A békeszerződés ide vonatkozó része így hangzik:

„A szerződő felek a másik fél kormánya vagy állami s hadügyi intézményei ellen irányuló mindenemű izgatást vagy propagandát mellőzni fognak. Ez a kötelezettség, amennyiben Oroszországot is illeti, a négyes szövetség hatalmai által megszállt területekre is vonatkozik.”¹⁴ Az erről a tényről megfélemlkedő bizottsági tagokat nyomatékosan, de éppen ezért különösen nyugodtan és udvariasan vissza kell vezetni a számukra megszabott keretek közé.

Nem áll szándékunkban a mellékelt okmányban biztosított jogokat valóban teljes mértékben megadni. Egy erre vonatkozó formális korlátozás azonban nem volt lehetséges, mert a szovjet kormány a mi misszióknak egészen rendkívüli mozgásszabadságot biztosított Oroszországnak azon a részén, amely ennek a kormánynak engedelmeskedik. Ezért szükséges, hogy az orosz bizottságoknak papíron bizonyos jogokat megadjunk, amelyeknek a szó szerinti felhasználását némely vonatkozásban a gyakorlatban lehetőleg feltűnésmentesen megakadályozzuk.

Ebben a vonatkozásban különösen a 2. pontot említjük meg, miszerint a fen-

¹⁴ A Szovjetunió a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a polgárháború és az újjáépítés időszakában (1917—1926). (Válogatott dokumentumok.) Olvasókönyv a Szovjetunió története tanulmányozásához. III/1. k. Budapest, 1961., 210. o.

tiék értelmében mi csak azt fogjuk megmutatni, ami nekünk megfelel. Semmi olyat nem szabad megmutatnunk az oroszoknak, ami közvetve árthatna Oroszországban levő hadifoglyainknak, vagy ami lehetőséget nyújtana számukra nemkívánatos tevékenység kifejtéséhez. Ez a nyilvánvalóan nem könnyen megoldható feladat megköveteli a katonai parancsnokságoknál és a hadifoglyatábor parancsnokságoknál ezekkel a kérdésekkel foglalkozó szervek legnagyobb figyelmét és teljes ügyességét. Ha ez időnként különösen fáradságos és kevésbé kellemes lenne, akkor gondoljunk arra, hogy Oroszországban levő hadifoglyajaink bajtársainknak időt kell nyerniük a hazatéréshez. Ha befejeződött hadifoglyainknak a szovjet kormány fennhatósága alá tartozó orosz területekről való evakuálása, akkor, mivel csökken az érdekeltségük abban a tevékenységben, amelyet az ilyen bizottságok Oroszországban kifejtenek, sor kerülhet és sor kell hogy kerüljön a nálunk működő orosz bizottságok tevékenységének felülvizsgálatára is.

A bizottságok hírforgalmára vonatkozólag elrendeljük, hogy a hadifoglyoknak a helyi bizottságokkal és a bécsi főbizottsággal való közvetlen levélbeli érintkezése éppen olyan kevésbé megengedett, mint ahogyan az eddig a bécsi spanyol királyi követség esetében volt. Eszerint a hadifoglyoknak az említett bizottsághoz intézett leveleit előzetesen szolgálati úton a Hadügyminisztériumnak kell benyújtani, lehetőleg már felvilágosító vagy helyesbítő kiegészítéssel ellátva.

A helyi bizottságoknak a főbizottsággal zárt levelek útján történő érintkezését akadálytalanul engedélyezni kell. A táviratokat Bécsben ugyan alávetik az előírt cenzúrának, mégis előnyös lesz, ha a tartalmilag fontos táviratokat a Hadügyminisztériumnak bizalmasan külön tudomására hozzuk, esetleg szintén táviratilag.

Az oroszoknak a hadifoglyok meglátogatása során előadott kívánságaira vonatkozóan azt a taktikát kell folytatni, hogy olyan kérdésekben, amelyek nem igényelnek különösebb megfontolást, lehetőleg tanúsítsunk előzékenységet. Némi udvariasság gyümölcsöző lesz éppen ezeknél a személyeknél, akik a velük szembeni beállítottságunk következtében több mint bizalmatlanok.

Ezzel szemben ott, ahol elvekről és szilárd előírásokról van szó, következetes kitartásra lesz szükség. Erre vonatkozóan az egyes esetekben kell eldönteni, hogy valamely teljességgel jogtalan követelés esetén nyugodt, precíz „nem”, vagy pedig az oroszok számára megszokott és ezért nem különösen feltűnő halogató magatartás célszerű-e.

A fontos eseteket jelenteni kell a Hadügyminisztériumnak, amelyet akkor is meg kell kérdezni, ha egyes előzetes jogi döntést igénylő eseteket kell elintézni. Másrészt a nyugodt megfontolás és ennek az utasításnak a szellemét megértéssel fogadó hozzáállás megakadályozhatja azt, hogy túl sok legyen a kérdés.

A bizottsági tagok ellenőrzésének gondosnak és egyszersmind feltűnésmentesnek kell lennie. Nemcsak a táborban való jelenlét tartamára terjed ki, hanem a bizottsági tagok szolgálaton kívüli magatartására is, annál is inkább, mivel a hadifoglyoroszok számára jelenleg biztosított nagyobb szabadság a táborokon kívüli találkozásra is lehetőséget nyújt.

Különös gonddal kell figyelni a bizottságok tagjai és a polgári lakosság közötti kapcsolatteremtési kísérleteket. Nem feltételezhető, hogy a magukat amúgysem túl nagy biztonságban és idegenül érző bizottsági tagok valamiféle agitációba bocsátkoznának. Ugyanakkor nincs kizárva, hogy bizonyos vidékeken akadnak olyanok, akiknél nemzeti és szociális helyzetük megfontolásokra szolgáltat alkalmat és a lakosság köreiből kísérletet tesznek a kapcsolatok megteremtésére. Ezzel kapcsolatban a katonai parancsnokságok a politikai, illetve az adminisztratív hatóságokkal legszorosabb együttműködésben kell eljárniuk azért, hogy semmiféle zökkenő vagy kár csíráját se hagyják kifejlődni.

Magától értetődik, hogy a bizottsági tagok katonailag fontos kérdésekbe semmiféle betekintést nem nyerhetnek és hogy kerülni kell a politikai és gazdasági természetű kedvezőtlen benyomások kialakulásának lehetőségét. Az erre vonatkozó intézkedéseket azonban ügyesen kell végrehajtani, hogy ne kelljen a bizottság minden egyes látogatása alkalmával előforduló esetben hiábavaló

kísérletet tenni a nemkívánatos benyomások kialakulásának feltűnésmentes megakadályozására.

Ha esetleg utalás történik az Ausztria—Magyarország területén tartózkodó hadifoglyok nem kielégítő ellátására, akkor erre hatásosan válaszolhatunk azzal, hogy utalunk saját lakosságunknak a nyugati antant blokádtüntézkedései következtében előállott nehéz helyzetére.

A jelenlegi oroszországi helyzetre vonatkozó fejtegetéseket, legyen bár szó a hadifoglyokkal kapcsolatos bánásmódról vagy általános természetű kérdésekről, jobb ha elkerüljük, mivel a politikai és katonai igazgatási központokon kívül állandóan változó helyzet körülményei között nincs elég világos betekintésünk ahhoz, hogy a hibás lépéseket megbízhatóan elkerüljük.

A hadifogoly-missziók saját költségükön utaznak, szállásukért és ellátásukért maguknak kell fizetniük. Ha azonban az egyes missziók vagy azok tagjai elfogadnak egy étkezésre szóló meghívást, akkor nem szabad fizetséget elfogadni. Kincstári elhelyezésért és kincstári járművek használatáért sem jár költség-térítés.

Mivel olyan bizottságokról van szó, amelyek előreláthatólag hosszabb ideig itt-tartózkodnak, kívánatos, hogy a megtekintések és az egyes utazások lassan menjenek végbe. A helyi parancsnokok nem diktálhatnak sietős tempót azért, hogy a számukra kényelmetlen megtekintést lehetőleg lerövidítsék, mert különben a program túl gyorsan véget érne és mert a tapasztalatok azt mutatják, hogy a munka nélküli missziók sokkal terheesebbek, mint az olyanok, amelyeknek a szorgalmas és fizikai erőfeszítésekkel járó munka után újra és újra bizonyos nyugalomra és békességre van szükségük.

A fenti felvilágosítások segítségével lehetővé válik az egész ügy célszerű kezelése. A további részletek megadása csak azt eredményezné, hogy olyan rendelkezéseket hoznánk, amelyeket nem lehet mindenütt végrehajtani. A továbbiak elrendelése a katonai parancsnokságok feladata, amelyek a kísérő szervek kiválasztásával a kérdés alakulását továbbra is jelentősen befolyásolják. Az esetleg a későbbiekben szükséges kiegészítő rendelkezések nyomán következnek, amint a missziók kísérőinek hetenként beterjesztendő beszámolóiból (csak a sürgős jelentéseket és a kérdéseket kell soron kívül továbbítani) képet nyerhetünk az egyes bizottságok munkájáról...¹⁵

Stöger-Steiner
vezérezredes

Kriegsarchiv, Wien, KM. KÜA. 1918. Nr. 35 505. A német nyelvű gépelt eredeti alapján készült fordítás.

¹⁵ Az utasítást megküldték a katonai kerületi parancsnokságoknak, valamint a látogatás szempontjából érintett fogolytáborok parancsnokságainak.